

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ ТА
ПРОФЕСІЙНИХ СУДДІВ
КАФЕДРА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ

Виконала: здобувачка вищої освіти 2
курсу магістратури Центр підготовки
магістрів публічної служби і
професійних суддів
галузь знань 28 «Публічне
управління та адміністрування»
спеціальність 281 «Публічне
управління та адміністрування»

Ваньчак Марта Володимирівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник: к.ю.н.

Батан Юрій Дмитрович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

Рецензент: к.ю.н., доцент

Терлецький Дмитро Сергійович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

Одеса - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	10
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВ ЛЮДИНИ.....	11
1.1. Генеза прав людини: історико-правова характеристика.....	11
1.2. Природа прав людини.....	16
1.3. Класифікація прав людини.....	18
1.4. Права людини та втручання з боку держави.....	28
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	32
РОЗДІЛ 3. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	40
РОЗДІЛ 4. ВИКЛИКИ ПРАВАМ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	52
4.1. Обмеження громадянських і політичних прав людини в умовах воєнного стану в Україні.....	52
4.2. Виклики праву на доступ до правосуддя в умовах воєнного стану....	63
4.3. Обмеження права власності в умовах воєнного стану в Україні.....	68
ВИСНОВКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. «Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру; і беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей; і беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися верховенством права з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення; і беручи до уваги, що необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами; і беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в фундаментальні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі; і беручи до уваги, що держави-члени зобов'язались сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод; і беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання».

Це витяг з преамбули Загальної декларації прав людини, схваленої Генеральною асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року. Декларація заклала основу міжнародного права в галузі прав людини і з плином часу стала дороговказом для тих, хто сприяє зміцненню та дотриманню прав людини в усьому світі.

Протягом століть лідери і політики всіх держав, навіть ті, які самі не поважають права людини, посилалися на Декларацію і визнавали її цінності, незважаючи на поширені натепер порушення прав людини в усьому світі. Статті національних конституцій в усьому світі схожі на статті Декларації, часто включаючи багато прав, притаманних Декларації. Таким чином, Декларація

мала і досі має значний вплив на сучасні суспільства і держави.

Права людини лежать в основі міжнародного права і міжнародних відносин. Вони являють собою базові цінності, спільні для всіх культур, і повинні поважатися країнами в усьому світі. Права людини - це невід'ємні фундаментальні права, на які людина має невід'ємне право просто тому, що вона є людиною. Наріжним каменем системи захисту прав людини, закріпленим у кожному документі з прав людини, є принцип рівності та недискримінації, який міститься у статті 2 Декларації та передбачає, що:

«Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядуваною або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті».

У цій магістерській роботі розглянуто концепцію прав людини від її витоків до широкого тлумачення, яке дається їй сьогодні. Спочатку вводиться поняття прав людини, а також загальні елементи міжнародного права, включаючи застосування принципів права прав людини. Далі акцент робиться на трьох основних вимірах: стандарти (норми прав людини, як вони визначені в міжнародно узгоджених документах); нагляд (механізми контролю за дотриманням стандартів прав людини); і способи, якими повага до прав людини реалізується на практиці.

Новий етап збройної агресії Російської Федерації, що розпочався 24 лютого 2022 року, вплинув на всі аспекти життя в Україні, в тому числі на реалізацію права власності фізичними, юридичними особами. Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальної цілісності, що передбачає надання

відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям, органам місцевого самоврядування окремих повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності України, а також тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб. Відповідно до законодавства України, воєнний стан вводиться Указом Президента України та затверджується Верховною Радою України шляхом прийняття відповідного Закону. Так, 24 лютого 2022 року Президент України Указом № 64/2022 ввів правовий режим воєнного стану в Україні, який були продовжені Указами Президента вподальшому.

Проблематика прав і свобод людини та громадянина знайшла своє відображення у роботах таких вчених, як Барабаш С. В, Батан Ю. Д., Бурлак О.В., Гетьман О. В., Гусейнов Л.Г., Жебровська К.А., Іванків І. Б., Лукашева О.А., Луковська Д.І., Мицик В.В., Рабінович П.М., Руднєва О.М., Терлецький Д. С., Угриновська О., Віткар А., Хотинська-Нор О., Потапенко А., Червоненко В. П., Шаповал С. В., Шу Г., Шульга Г. О. і т.д.

У зарубіжній літературі проблема прав і свобод людини та громадянина в представлена в працях таких вчених, як Зеллер Дж., Сміт Р. і т.д.

Однак, слід наголосити, що зазначені вище роботи не виключають подальших досліджень, а навпаки актуалізують тему нашої роботи, оскільки дослідженню саме правового менталітету державних службовців в Україні не приділяється достатньої наукової уваги.

Для дослідження проблематики використано комплексний підхід, який поєднує аналіз правових норм, наукових джерел, судової практики та міжнародного досвіду щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану. Особлива увага приділяється національному законодавству України та його відповідності міжнародним стандартам у сфері прав людини.

Мета дослідження полягає у виявленні правових основ і меж обмеження прав і свобод людини під час воєнного стану, визначенні критеріїв та умов, за яких такі обмеження є обґрунтованими та правомірними.

Основними завданнями є:

- розкрити генезис прав людини, зробити їхню історико-правову характеристику;
- дослідити природу прав людини;
- здійснити класифікацію прав людини;
- розглянути права людини та втручання з боку держави;
- розкрити міжнародно-правові стандарти прав людини;
- надати конституційно-правову характеристику обмежень прав і свобод людини і громадянина;
- розглянути обмеження громадянських і політичних прав людини в умовах воєнного стану в Україні;
- охарактеризувати виклики праву на доступ до правосуддя в умовах воєнного стану;
- розкрити особливості обмеження права власності в умовах воєнного стану в Україні.

Об'єктом дослідження є обмеження прав і свобод людини як конституційно-правове явище.

Предметом дослідження є обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. При вирішенні поставлених завдань автор спирався на закони, загальнонаукові та спеціальні наукові підходи і методи пізнання.

Для поглибленого вивчення проблематики даної магістерської роботи використано такі прийоми та методи:

- **аналіз**, який дозволив детально розглянути окремі аспекти правових норм, які регулюють обмеження прав і свобод людини під час воєнного стану. Це дозволяє розкласти складну правову матерію на окремі елементи, вивчаючи кожен з них окремо для кращого пізнання та розуміння;
- **синтез**, який, у свою чергу, дозволяє об'єднати результати аналізу та набуті знання в цілісну картину, виявити взаємозв'язки між різними елементами правового регулювання. Це дозволяє зібрати інформацію про різні норми й узагальнити їхній вплив на права людини в умовах воєнного стану;
- **порівняння**, яке надає змогу зіставити різні підходи до обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану як на національному, так і міжнародному рівнях. Завдяки цьому можна визначити, наскільки українське законодавство відповідає міжнародним стандартам, а також виявити можливі відмінності в підходах різних країн та їхні наслідки;
- спеціально-юридичні методи, зокрема **формально-правовий метод**, які допомагають дослідити зміст і структуру нормативно-правових актів, що регулюють обмеження прав людини під час воєнного стану. Цей метод дозволяє чітко визначити правові норми, їхнє застосування та межі;
- **порівняльно-правовий метод**, який допомагає зіставити українське законодавство з міжнародно-правовими договорами та актами та практикою інших держав у сфері обмеження прав людини під час надзвичайних ситуацій. Це дозволяє виявити переваги та недоліки вітчизняного правового регулювання;
- **системний аналіз**, який надає змогу розглядати правові норми не як окремі положення, а як частину цілісної правової системи. Цей метод допомагає виявити, який взаємний вплив обмежень прав людини під час воєнного стану й інших елементів правової системи та якими є їхні наслідки для суспільства.

Кожен із цих методів робить внесок у глибоке та всебічне дослідження правових обмежень під час воєнного стану, дозволяючи сформулювати обґрунтовані висновки та пропозиції.

Наукова цінність дослідження полягає в тому, що воно сприяє розширенню знань про правові обмеження в умовах воєнного стану, а також у формулюванні пропозицій щодо вдосконалення законодавства України.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів для вдосконалення правозастосовної практики під час воєнного стану, зокрема для захисту прав людини та громадянина в умовах надзвичайних ситуацій.

Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. АРМА - Агентство з розшуку та менеджменту активів
2. ВДПД - Віденська декларація і Програма дій
3. ЄП - Європейський парламент
4. ЗДПЛ, Декларація - Загальна декларація прав людини
5. КЛРД - Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації
6. КПД - Конвенція про права дитини
7. МАГАТЕ - Міжнародне агентство з атомної енергії
8. МОП - Міжнародна організація праці
9. МПЕСКП - Міжнародний пакт економічних, соціальних і культурних прав
10. ООН - Організація Об'єднаних Націй

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Генеза прав людини: історико-правова характеристика

Права людини зазвичай розуміють як невід'ємні фундаментальні права, на які людина має право просто тому, що вона є людиною. «Права людини, окрім моральних, можуть також уявлятися як стандарти, в які люди вірять в усьому світі, що робить їх частиною різноманітних проявів людської чи позитивної моралі. Ба більше, права людини глибоко укорінилися в сучасній політиці і праві – на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Той факт, що наразі права людини однозначно визнаються нормами людської моралі, політичної практики та правопорядків, має цілком практичні наслідки, оскільки важко уявити, як обітниця прав людини буде колись дотримана поза вірою реального світу в їхню значущість, без визнання в політиці та забезпеченні через позитивне право. Останні є тими ключовими механізмами, які уможливають (не)реалізацію прав людини»¹ [46, с. 12].

Витоки прав людини можна знайти як у грецькій філософії, так і в різних світових релігіях. В епоху Просвітництва (XVIII століття) концепція прав людини сформувалася як чітка категорія. Чоловік/жінка стали розглядатися як автономна особистість, наділена природою певними невід'ємними фундаментальними правами. Права людини відтепер розглядалися як елементарні передумови для існування, гідного людської гідності.

До цього періоду було розроблено кілька хартій, що кодифікували права і свободи, які стали важливими кроками на шляху до ідеї прав людини. У VI столітті Перська імперія Ахеменідів у Стародавньому Ірані встановила безпрецедентні принципи прав людини. Кір Великий (576 або 590 до н.е. - 530 до н.е.) видав «Циліндр Кіра, який проголосив, що громадянам імперії буде дозволено вільно сповідувати свої релігійні переконання, а також скасував

¹ Терлецький Д. С., Батан Ю. Д. Права людини в порівняльному вимірі : метод. рекомендації. НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2022. 44 с. URL : <https://doi.org/10.32837/11300.23034>.

рабство² [3, с. 214]. «Відокремлення держави та церкви – це принцип, який передбачає незалежність церкви від держави та обмежену роль держави в релігійних питаннях. Цей принцип забороняє державі встановлювати офіційну державну релігію та використовувати державні кошти для підтримки такої релігії, натомість не забороняє церкві втручатися в політику, оскільки її члени можуть вільно користуватися своїми правами та обов'язками як громадян країни. Ця засада є важливим аспектом прав людини та свободи віросповідання. Принцип відокремлення церкви від держави базується на взаємній повазі. Як правило, держава не може втручатися у внутрішні справи церкви, а тим більше ставити під сумнів її віру та догми чи диктувати їй. Вона не може надавати перевагу одній релігії та дискримінувати іншу. З іншого боку, церква не може нав'язувати свої вірування та переконання державі та решті громадян. Вона не може вимагати, щоб нація дотримувалася своїх переконань, навіть якщо вона щиро вірить, що вони корисні для країни»³ [10, с. 227-230]. Наступним поколінням документів з прав людини були Велика хартія вольностей 1215 року⁴ [11], Золота булла Угорщини (1222)⁵ [19], данська «Хендфестнінг» Еріка Кліпінга (1282), Радісна угода 1356 року в Брабанті (Брюссель), Утрехтська унія 1579 року (Нідерланди) та англійський Білль про права 1689 року⁶ [8]. Ці документи визначали права, на які можна було претендувати у світлі певних обставин (наприклад, загрози свободі віросповідання), але вони ще не містили всеохопної філософської концепції індивідуальної свободи. Свободи часто розглядалися як права, надані окремим особам або групам в силу їхнього рангу або статусу⁷ [13].

² Барабаш С. В. Основи прав людини. К.: Знання, 2006. 300 с. с.46-48.

³ Ваньчак М.В. Проблеми відносин церкви та держави в Україні: вітчизняна специфіка світської держави. Українське суспільство та наука в умовах воєнного стану й євроінтеграційних перетворень: виклики, напрями відновлення і розвитку: у 2 т. : матер. Всеукр. наук.- практич. конф. здобувачів вищої освіти (м. Одеса, 20 трав, 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 227-230. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26133>.

⁴ Велика хартія вольностей Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_хартія_вольностей (дата звернення: 06.11.2024).

⁵ Золота булла (1222). www.wikidata.uk-ua.nina.az. URL: [https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Золота_булла_\(1222\).html](https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Золота_булла_(1222).html) (дата звернення: 06.11.2024).

⁶ Біль про права 1789. ВУЕ. URL: https://vue.gov.ua/Біль_про_права_1789 (дата звернення: 06.11.2024).

⁷ Тетман, О. В. Міжнародні стандарти прав людини. К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2015. 400 с.

Після Середньовіччя поняття свободи поступово відокремилося від статусу і стало розглядатися не як привілей, а як право всіх людей. Іспанські богослови та юристи відіграли в цьому контексті визначну роль. Серед перших слід виділити праці Франсіско де Віторія (1486-1546) та Бартоломе де лас Касас (1474-1566). Ці двоє заклали доктринальний фундамент для визнання свободи і гідності всіх людей, захищаючи особисті права корінних народів, що населяли території, колонізовані іспанською короною.

Епоха Просвітництва була вирішальною у розвитку концепцій прав людини. Ідеї Гуго Гроція (1583-1645), одного з батьків сучасного міжнародного права, Самуеля фон Пуфендорфа (1632-1694) та Джона Локка (1632-1704) викликали великий інтерес у Європі у XVIII столітті. Локк, наприклад, розробив всеосяжну концепцію природних прав; його перелік прав складається з життя, свободи та власності. Жан-Жак Руссо (1712-1778) розробив концепцію, згідно з якою суверен отримує свою владу, а громадяни - свої права з суспільного договору. Термін «права людини» вперше з'явився у французькій Декларації прав людини і громадянина (1789).

Жителі британських колоній у Північній Америці сприйняли теорії прав людини близько до серця. Американська Декларація незалежності від 4 липня 1776 року ґрунтувалася на припущенні, що всі люди є рівними. У ній також згадувалися певні невід'ємні права, такі як право на життя, свободу і прагнення до щастя. Ці ідеї також знайшли своє відображення у Біллі про права, який був прийнятий у штаті Вірджинія того ж року. Положення Декларації незалежності були прийняті іншими американськими штатами, але вони також знайшли своє відображення в Біллі про права американської Конституції.

Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 року, а також Конституція Франції 1793 року відобразили нову міжнародну теорію універсальних прав. І американська, і французька декларації були задумані як систематичний перелік цих прав. Класичні права XVIII-XIX століть стосувалися свободи особистості. Однак навіть у той час дехто вважав, що громадяни мають право вимагати від уряду поліпшення умов їхнього життя. Беручи до уваги

принцип рівності, що міститься у французькій Декларації 1789 року, кілька конституцій, розроблених у Європі близько 1800 року, містили класичні права, але також включали статті, які покладали на уряд обов'язки у сферах зайнятості, добробуту, охорони здоров'я та освіти .

Соціальні права такого роду також були прямо включені до Конституції Мексики 1917 року, Конституції РФСРР 1918 року та Конституції Німеччини 1919 року. У XIX столітті в Європі часто виникали міждержавні спори щодо захисту прав меншин. Ці конфлікти призвели до кількох гуманітарних інтервенцій і закликів до укладення міжнародних угод про захист . Однією з перших таких домовленостей став Берлінський договір 1878 року, який надав особливий правовий статус деяким релігійним групам . Він також послужив моделлю для системи меншин, яка згодом була створена в рамках Ліги Націй.

Потреба в міжнародних стандартах прав людини вперше виникла наприкінці XIX століття, коли індустріальні країни почали запроваджувати трудове законодавство. Це законодавство, яке підвищувало вартість робочої сили, погіршувало їхню конкурентну позицію щодо країн, які не мали трудового законодавства. Економічна необхідність змусила держави консультуватися одна з одною. Саме в результаті цього були сформульовані перші конвенції, в яких держави брали на себе зобов'язання стосовно своїх громадян на території інших держав. Бернську конвенцію 1906 року про заборону роботи жінок у нічну зміну можна вважати першою багатосторонньою конвенцією, спрямованою на захист соціальних прав⁸ [51, с. 150]. Пізніше Міжнародна організація праці (далі - МОП), заснована в 1919 році, розробила ще багато трудових конвенцій. Таким чином, як не дивно, хоча класичні права людини були визнані задовго до соціальних прав, останні були вперше закріплені в міжнародних нормативних актах⁹ [52].

Звірства Другої світової війни поклали край традиційному уявленню про те, що держави мають повну свободу внутрішніх справ. Це стало основою для

⁸ Червоненко, В. П. Правозахисні механізми в Україні. К.: Основи, 2013. с. 199.

⁹ Шаповал, С. В. Права людини: теорія і практика. К.: Наукова думка, 2008. с. 110.

формування нової системи міжнародних норм, які були покликані захищати права людини на глобальному рівні. Національна безпека більше не могла бути єдиною причиною для обмеження прав людини. У 1948 році була ухвалена Загальна декларація прав людини (далі - ЗДПЛ), яка стала важливим кроком у розвитку міжнародного правозахисного руху¹⁰ [54].

Декларація проголосила, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах, закріпила такі права, як право на життя, свободу та особисту недоторканність, право на освіту, свободу думки, совісті та релігії, право на працю та відпочинок¹¹ [18]. Це стало основою для подальшого розвитку міжнародного права прав людини, яке включало різні конвенції, такі як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966)¹² [2, с. 300].

На сучасному етапі концепція прав людини продовжує розвиватися. Зростає усвідомлення того, що права людини повинні бути захищені не лише від державних зловживань, а й у контексті соціальної справедливості, економічних прав та екологічних питань¹³ [41]. Таким чином, питання прав людини стає дедалі важливішим у сучасному глобалізованому світі, де впливові інституції та організації працюють над їхнім захистом та популяризацією.

1.2. Природа прав людини

Права людини зазвичай розуміють як права, які притаманні людині з самого факту її людського буття. Концепція прав людини ґрунтується на переконанні, що кожна людина має право користуватися своїми правами без дискримінації. Права людини відрізняються від інших прав у двох аспектах. По-перше, вони характеризуються буттям:

¹⁰ Шульга, Г. О. Права людини в умовах воєнного стану. К.: Видавництво "Київ", 2021. с. 58.

¹¹ Загальна декларація прав людини. Прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: <https://www.un.org/ru/universal-declaration-of-human-rights/> (дата звернення: 17 жовтня 2024).

¹² Zeller, J. Human Rights: A New Perspective. London: Routledge, 2018. 350 p., p. 240.

¹³ Сміт Р. Міжнародне право прав людини: комплексний підхід. Нью-Йорк: Cambridge University Press, 2020. 420 с. с. 300.

притаманні всім людям лише в силу їхньої людяності (їх не можна, наприклад, купити чи подарувати);

невідчужувані (у визначених правових межах); і однаково застосовуються до всіх.

По-друге, основні обов'язки, що випливають з прав людини, покладаються на держави та їхні органи влади або агентів, а не на окремих осіб.

Одним з важливих наслідків цих характеристик є те, що права людини повинні бути захищені законом («верховенство права»). Крім того, будь-які суперечки щодо цих прав повинні розглядатися компетентним, неупередженим і незалежним судом, який застосовує процедури, що забезпечують повну рівність і справедливість для всіх сторін, і вирішує питання відповідно до чітких, конкретних і вже існуючих законів, відомих громадськості і відкрито оголошених.

Ідея основних прав виникла з потреби захистити людину від (свавільного) використання державної влади. Тому спочатку увага була зосереджена на тих правах, які зобов'язують уряди утримуватися від певних дій. Права людини цієї категорії зазвичай називають «фундаментальними свободами». Оскільки права людини розглядаються як передумова гідного людського існування, вони слугують орієнтиром і критерієм для законодавства.

Специфічна природа прав людини як важливої передумови людського розвитку передбачає, що вони можуть впливати на відносини як між людиною і державою, так і між самими людьми. Відносини між людиною і державою відомі як «вертикальний ефект» прав людини. Хоча основна мета прав людини полягає у встановленні правил для відносин між людиною і державою, деякі з цих прав також можуть мати вплив на відносини між людьми. Цей так званий «горизонтальний ефект» означає, серед іншого, що уряд не лише зобов'язаний утримуватися від порушення прав людини, але й зобов'язаний захищати особу від посягань з боку інших осіб. Право на життя, таким чином, означає, що уряд повинен прагнути захистити людей від вбивства їхніми ж співгромадянами.

Аналогічно, статті 17(1) і (2) МПГПП¹⁴ [25] зобов'язують уряди захищати людей від незаконного втручання в їхнє приватне життя. Іншим типовим прикладом є Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації¹⁵ [21] (далі - КЛРД), яка зобов'язує держави запобігати расовій дискримінації. Зобов'язання держави щодо прав людини можуть передбачати утримання від певних дій (наприклад, катувань) або діяти певним чином (наприклад, організовувати вільні вибори).

Термін «права людини» використовується для позначення широкого спектру прав - від права на життя до права на культурну ідентичність. Вони включають в себе всі елементарні передумови для гідного людського існування. Ці права можуть бути упорядковані та конкретизовані по-різному. На міжнародному рівні іноді розрізняють громадянські та політичні права, з одного боку, і економічні, соціальні та культурні права, з іншого. Цей розділ пояснює цю різницю. Оскільки використовуються й інші класифікації, ми також розглянемо їх, не претендуючи, однак, на те, що ці класифікації відображають міжнародний консенсус. Очевидно також, що різні класифікації значною мірою перетинаються. Хоча права людини класифікуються по-різному, важливо відзначити, що міжнародне право в галузі прав людини підкреслює, що всі права людини є універсальними, неподільними і взаємопов'язаними, наприклад, у п. 5 Віденської декларації і Програми дій¹⁶ [12] (далі - ВДПД)(1993)

¹⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. URL: <https://www.ohchr.org/uk/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення: 17 жовтня 2024).

¹⁵ Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 21 грудня 1965 року. URL: <https://www.ohchr.org/uk/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial-discrimination> (дата звернення: 17 жовтня 2024).

¹⁶ Віденська декларація і Програма дій. Прийнята на 1-й Всесвітній конференції з прав людини, Відень, 14–25 червня 1993 року. URL: <https://www.ohchr.org/uk/documents/events/1993-vienna-declaration-and-programme-of-action> (дата звернення: 17 жовтня 2024).

«Неподільність прав людини означає, що жодне право не є більш важливим ніж будь-яке інше».

1.3. Класифікація прав людини

Однією з поширених класифікацій є поділ на «класичні» та «соціальні» права. «Класичні» права часто розглядаються як такі, що вимагають невтручання держави (негативні зобов'язання), а «соціальні права» - як такі, що вимагають активного втручання з боку держави (позитивні зобов'язання). Іншими словами, класичні права передбачають зобов'язання держави утримуватися від певних дій, тоді як соціальні права зобов'язують її надавати певні гарантії. Юристи часто описують класичні права в термінах обов'язку досягти певного результату («зобов'язання результату»), а соціальні права - в термінах обов'язку забезпечити засоби («зобов'язання поведінки»). Однак еволюція міжнародного права призвела до того, що ця відмінність між «класичними» і «соціальними» правами стає все більш незручною. Класичні права, такі як громадянські та політичні, часто вимагають значних інвестицій з боку держави. Держава не просто зобов'язана поважати ці права, але й повинна гарантувати, що люди можуть ефективно ними користуватися. Наприклад, право на справедливий судовий розгляд вимагає добре підготовлених суддів, прокурорів, адвокатів і поліцейських, а також адміністративної підтримки. Іншим прикладом є організація виборів, яка також вимагає великих витрат. З другого боку, більшість «соціальних» прав містить елементи, які вимагають від держави утримуватися від втручання у здійснення особою цього права. Як зазначають деякі дослідники, право на харчування включає право кожного безперешкодно забезпечувати себе продуктами харчування; право на житло передбачає право не бути жертвою примусового виселення; право на працю охоплює право особи обирати собі роботу, а також вимагає від держави не перешкоджати людині працювати і утримуватися від заходів, які можуть призвести до зростання безробіття; право на освіту передбачає свободу засновувати заклади освіти і керувати ними; а право на найвищий досяжний

рівень здоров'я передбачає обов'язок не втручатися в надання медичної допомоги.

Термін «громадянські права» часто використовується для позначення прав, викладених у перших вісімнадцяти статтях ЗДПЛ, майже всі з яких також викладені як обов'язкові договірні норми в МПГПП. З цієї групи було виділено ще один набір «прав на фізичну недоторканність», які стосуються права на життя, свободу та особисту недоторканність і забезпечують захист від фізичного насильства над особою, катувань та нелюдського поводження, свавільного арешту, затримання, вигнання, рабства та підневільного стану, втручання в особисте життя та право власності, обмеження свободи пересування, а також свободи думки, совісті та релігії. Різниця між «основними правами» (див. нижче) і «правами на фізичну недоторканність» полягає в тому, що перші включають економічні та соціальні права, але не включають такі права, як захист приватного життя і права власності.

Хоча право на рівне ставлення та захист у суді не є виключно правом на добродішність, його безсумнівно можна віднести до громадянських прав. Крім того, це право має суттєве значення для реалізації економічних, соціальних і культурних прав.

Інша група громадянських прав об'єднується під загальним терміном «права на належну правову процедуру». Вони стосуються, серед іншого, права на публічний розгляд справи незалежним і неупередженим судом, «презумпції невинуватості», принципу *ne bis in idem* (свободи від подвійного притягнення до відповідальності) та правової допомоги (статті 9, 10, 14 і 15 МПГПП).

Політичні права - це права, викладені в статтях 19-21 ЗДПЛ, а також кодифіковані в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Вони включають свободу вираження поглядів, свободу асоціацій та зібрань, право брати участь в управлінні своєю державою та право голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, що проводяться шляхом таємного голосування (див. статті 18, 19, 21, 22 і 25 МПГПП).

Економічні та соціальні права перераховані в статтях 22-26 ЗДПЛ, а в МПЕСКП вони набули подальшого розвитку і викладені як обов'язкові договірні норми. Ці права забезпечують умови, необхідні для процвітання та добробуту. Економічні права стосуються, наприклад, права на працю, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується, права на справедливую заробітну плату, розумне обмеження робочого часу та права профспілок. Соціальні права - це права, необхідні для забезпечення достатнього рівня життя, включаючи право на здоров'я, житло, харчування, соціальний захист (забезпечення) і право на освіту (статті 6-14 МПЕСКП).

У статтях 27 і 28 ЗДПЛ перераховані культурні права: право вільно брати участь у культурному житті суспільства, право брати участь у науковому прогресі та право на захист моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких є особа (див. також статтю 15 МПЕСКП і статтю 27 МПГПП).

Традиційно вважається, що існують фундаментальні відмінності між економічними, соціальними і культурними правами та громадянськими і політичними правами. Ці дві категорії прав розглядалися як дві різні концепції, а їхні відмінності характеризувалися як дихотомія. Згідно з цим поглядом, громадянські та політичні права вважаються такими, що виражені дуже точною мовою і накладають лише негативні зобов'язання, які не потребують ресурсів для їх реалізації, а отже, можуть бути застосовані негайно. З іншого боку, економічні, соціальні та культурні права вважаються вираженими в розпливчастих термінах, що накладають лише позитивні зобов'язання, які залежать від наявності ресурсів і, отже, передбачають поступову реалізацію.

Як наслідок цих передбачуваних відмінностей, існує думка, що громадянські та політичні права можна захистити в судовому порядку, тоді як економічні, соціальні та культурні права - ні. Іншими словами, цей погляд полягає в тому, що тільки порушення громадянських і політичних прав можуть бути розглянуті судовими або аналогічними органами, в той час як економічні,

соціальні та культурні права «за своєю природою» не підлягають захисту в судовому порядку.

Протягом багатьох років економічні, соціальні та культурні права переосмислювалися, а їхня юридична обґрунтованість та застосовність все більше підкреслювалася. Протягом останнього століття ми стали свідками розвитку великої і постійно зростаючої судової практики національних судів щодо економічних, соціальних і культурних прав. Ця практика на національному та міжнародному рівнях свідчить про потенційну роль творчих і делікатних рішень судових і квазісудових органів щодо цих прав.

Про неподільність і взаємозалежність прав людини говорили на багатьох міжнародних форумах. Як зазначено у ВДПД 1993 року: «Усі права людини є універсальними, неподільними, взаємозалежними і взаємопов'язаними. Міжнародне співтовариство повинно ставитися до прав людини в усьому світі справедливо і рівноправно, на однакових засадах і з однаковою увагою». Європейський Союз (ЄС) та його держави-члени також неодноразово давали зрозуміти, що вони поділяють думку про те, що обидві категорії прав людини є однаково важливими, в тому сенсі, що існування, відповідне людській гідності, можливе лише за умови реалізації як громадянських і політичних прав, так і економічних, соціальних і культурних прав. У своїй Декларації від 21 липня 1986 року вони підтвердили, що «заохочення економічних, соціальних і культурних прав, а також громадянських і політичних прав має першорядне значення для повної реалізації людської гідності і для досягнення законних прагнень кожної людини».

Так звані Лімбурзькі принципи імплементації МПЕСКП також вказують на те, що різке розмежування між громадянськими і політичними правами, з одного боку, та економічними, соціальними і культурними правами, з іншого, не є точним. Ці принципи були розроблені в 1986 році групою незалежних експертів, а в 1997 році були прийняті Маастрихтські керівні принципи щодо порушень економічних, соціальних і культурних прав. Разом ці документи дають чітке пояснення характеру зобов'язань держав-учасниць за МПЕСКП. Те

ж саме можна сказати і про Зауваження загального порядку № 3 Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав 1990 року щодо характеру зобов'язань держав-учасниць відповідно до МПЕСКП.

На щастя, постійні декларації на міжнародному рівні про неподільність і взаємозалежність усіх прав нарешті були кодифіковані у Факультативному протоколі до МПЕСКП. Держави-учасниці Факультативного протоколу визнають компетенцію Комітету з економічних, соціальних і культурних прав приймати і розглядати індивідуальні та колективні скарги на порушення економічних, соціальних і культурних прав, викладених в МПЕСКП. Комітет також має право вимагати вжиття тимчасових заходів для уникнення можливої непоправної шкоди жертвам передбачуваних порушень, а в разі отримання достовірної інформації, що вказує на серйозні або систематичні порушення, він повинен провести розслідування, яке може включати візит до держави-учасниці.

Підписання Факультативного протоколу до 60-ї річниці ЗДПЛ 10 грудня 2008 року стало історичним кроком вперед у сфері прав людини. По-перше, економічні, соціальні та культурні права - історично понижені до нижчого статусу з обмеженим захистом - тепер нарешті зрівняні в правах з громадянськими та політичними правами. По-друге, завдяки процедурі розгляду індивідуальних скарг значення та обсяг цих прав стали більш чіткими, що сприяло зусиллям, спрямованим на дотримання та гарантування їх реалізації. По-третє, існування потенційного «засобу правового захисту» на міжнародному рівні стимулювало окремих осіб і групи осіб формулювати деякі з їхніх економічних і соціальних вимог у термінах прав. Нарешті, можливість негативного «висновку» Комітету з економічних, соціальних і культурних прав надала економічним, соціальним і культурним правам значущості з погляду політичних інтересів урядів, чого раніше цим правам значною мірою бракувало.

Також потрібно звернути увагу на фундаментальні та основні(основоположні) права. Під основоположними правами розуміють такі права, як право на життя та недоторканність особи. В рамках ООН були

розроблені широкі стандарти, які, особливо з 1960-х років, були викладені в численних конвенціях, деклараціях і резолюціях і які переносять вже визнані права і питання політики, що впливають на людський розвиток, у сферу прав людини. Занепокоєння тим, що широке визначення прав людини може призвести до того, що поняття «порушення прав людини» втратить частину свого значення, породило необхідність виокремити окрему групу в межах широкої категорії прав людини. Все частіше використовуються терміни «елементарні», «основні», «базові» та «фундаментальні» права людини.

Інший підхід полягає у виокремленні низки «базових прав», яким має надаватися абсолютний пріоритет у національній та міжнародній політиці. До них належать усі права, які стосуються первинних матеріальних і нематеріальних потреб людини. Якщо вони не забезпечені, жодна людина не може гідно існувати. Основні права включають право на життя, право на мінімальний рівень безпеки, недоторканність особи, свободу від рабства і підневільного стану, свободу від катувань, незаконного позбавлення волі, дискримінації та інших дій, що посягають на людську гідність. Вони також включають свободу думки, совісті та релігії, а також право на достатнє харчування, одяг, житло, медичний догляд та інші життєво важливі для фізичного і психічного здоров'я блага.

Слід також згадати про так звані «права участі», наприклад, право брати участь у громадському житті через вибори (що також є політичним правом; див. вище) або брати участь у культурному житті. Ці права участі, як правило, відносять до категорії фундаментальних прав, оскільки вони є необхідною передумовою для захисту всіх видів основних прав людини.

Варто приділити увагу свободам у контексті класифікації прав людини. Передумови гідного людського існування часто описуються в термінах свобод (наприклад, свобода пересування, свобода від катувань і свобода від свавільного арешту). Президент Сполучених Штатів Франклін Д. Рузвельт підсумував ці передумови у своїй знаменитій «Промові про чотири свободи», виголошеній у Конгресі США 26 січня 1941 року:

свобода слова та вираження поглядів;
свобода віри (право кожної людини поклонятися Богу по-своєму);
свобода від нужди (економічні уявлення, які забезпечать кожній нації
здорове життя в мирний час для її мешканців);

свобода від страху (всесвітнє скорочення озброєнь до такої міри і в такий
спосіб, щоб жодна країна не могла здійснити акт фізичної агресії проти свого
сусіда).

Рузвельт мав на увазі, що гідне існування людини вимагає не тільки
захисту від гноблення і свавілля, але й доступу до першочергових життєвих
потреб.

Поняття «громадянські свободи» є широко відомим, особливо у
Сполучених Штатах, де з 1920-х років діє Американський союз громадянських
свобод (неурядова організація). Громадянські свободи стосуються насамперед
тих прав людини, які закріплені в Конституції США: свобода віросповідання,
свобода преси, свобода вираження поглядів, свобода асоціацій та зібрань,
захист від втручання в особисте життя, захист від катувань, право на
справедливий судовий розгляд, а також права трудящих. Ця класифікація не
відповідає відмінності між громадянськими та політичними правами.

«Права людини, зокрема свободи асоціацій та зібрань, відіграють
вирішальну роль у захисті індивідуальних і колективних інтересів, оскільки
дозволяють людям організовано виражати свою думку та діяти для досягнення
спільних цілей»¹⁷ [20, с. 27-31]. Колективний елемент є ще більш очевидним,
коли права людини пов'язані саме з належністю до певної групи, наприклад,
право членів етнічних і культурних меншин на збереження своєї мови і
культури.

Слід розрізняти два типи прав, які зазвичай називають колективними
правами: індивідуальні права, якими людина користується спільно з іншими, і
права колективу. Найбільш яскравим прикладом колективного права людини є

¹⁷ Іванків І. Б. Право людства на мир як умова дотримання прав людини / І. Б. Іванків // Наукові записки
НаУКМА. Юридичні науки. - 2017. Т. 200. С. 27-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2017_200_7.

право на самовизначення, яке вважається таким, що належить народам, а не окремим особам (див. статті 1 МПГПП та МПЕСКП). Визнання права на самовизначення як права людини ґрунтується на тому, що воно розглядається як необхідна передумова для розвитку особистості. Загальновизнано, що колективні права не можуть порушувати загальновизнані індивідуальні права, такі як право на життя і свободу від катувань.

Доречним є також поділ прав людини на три покоління, який уперше запропонував Карел Васак у Міжнародному інституті прав людини в Страсбурзі. Його поділ відповідає принципам Свободи, Рівності та Братерства Французької революції. Права першого покоління пов'язані зі свободою і належать передусім до громадянських і політичних прав. Права другого покоління пов'язані з рівністю, включаючи економічні, соціальні та культурні права. Права третього покоління або «права солідарності» охоплюють групові та колективні права, які включають, зокрема, право на розвиток, право на мир та право на чисте довкілля. Єдиним правом третього покоління, яке на сьогодні набуло офіційного статусу прав людини - окрім права на самовизначення, яке має більш давню історію - є право на розвиток, це зазначено у Декларації про право на розвиток, схвалену Генеральною асамблеєю ООН 4 грудня 1986 року, а також ВДПД 1993 року. Віденська декларація підтверджує право на розвиток як колективне, так і індивідуальне право, причому люди розглядаються як головні суб'єкти розвитку. Останнім часом праву на розвиток приділяється значна увага в діяльності Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Прийняття Робочою групою з права на розвиток у січні 2006 року набору критеріїв для періодичної оцінки глобальних партнерств у сфері розвитку з погляду права на розвиток свідчить про конкретні кроки, що робляться у цій сфері. ЄС та його держави-члени також чітко визнають право на розвиток як частину концепції прав людини.

Хоча класифікація прав за «поколіннями» має перевагу в тому, що включає в себе колективні права, долаючи таким чином індивідуалістичну моральну теорію, на якій ґрунтуються права людини, її критикують за те, що вона не є історично точною і встановлює різке розмежування між усіма правами людини. Дійсно, концепція поколінь прав суперечить Тегеранській декларації та Віденській декларації і Програмі дій, які встановлюють, що всі права є неподільними, взаємозалежними і взаємопов'язаними.

За останні п'ятдесят років принцип універсальності став центральним в інтерпретації права прав людини. Визнання та захист основних прав почали закріплюватися в правових актах ще до Другої світової війни, переважно на рівні національних законодавств і, зокрема, у конституціях окремих держав. Однак лише після Другої світової війни політики та громадянське суспільство усвідомили, що національних схем захисту прав людини недостатньо. Відтоді права людини знайшли своє відображення в широкому спектрі регіональних і глобальних договорів.

Набуття чинності Статутом ООН 24 жовтня 1945 року ознаменувало офіційне визнання прав людини як універсального принципу, а дотримання прав людини згадується в Преамбулі та в статтях 55 і 56 як принцип, якого повинні дотримуватися всі держави. У 1948 році було схвалено ЗДПЛ, а в 1966 році підписано МПЕСКП, МПГПП і Перший факультативний протокол до нього.

ЗДПЛ визначає понад тридцять прав. Вона розглядає захист цих прав як загальний стандарт, якого необхідно досягти в кінцевому підсумку. Деякі уряди та науковці стверджують, що низка прав людини в ЗДПЛ має характер *jus cogens* (імперативна норма, від якої державам не дозволяється відступати; правило, яке вважається універсально чинним). Її універсальність підкреслюється тим, що в 1948 році вона була сформульована і узгоджена не тільки західними державами. Крім того, вона була прийнята без жодних заперечень: жодного голосу проти і лише вісім утрималися.

Як зазначалося вище, протягом 1950-х і 1960-х років все більше країн ставали незалежними і приєднувалися до ООН. Таким чином вони підтримали принципи та ідеали, викладені в ЗДПЛ. Ця прихильність була підкреслена в Тегеранській декларації 1968 року. Прокламація була прийнята 85 державами, з яких понад 60 країн не належали до Західної групи. У Прокламації зазначалося: «ЗДПЛ викладає спільне розуміння народами світу невід'ємних і непорушних прав усіх членів людської сім'ї і є зобов'язанням для членів міжнародного співтовариства».

ВДПД, результати Другої Всесвітньої конференції з прав людини 1993 року (в якій взяла участь 171 держава), ще раз підтвердили та підкреслили важливість ЗДПЛ. У Декларації зазначено, що ЗДПЛ «є загальним стандартом досягнень для всіх народів і всіх держав», використовуючи мову самої Декларації.

Універсальність прав людини була і залишається предметом інтенсивних дебатів, у тому числі напередодні, під час і після Всесвітньої конференції з прав людини 1993 року. У самому Віденському документі зазначено, що універсальний характер прав людини «не підлягає сумніву». У ньому також сказано, що «всі права людини є універсальними», але при цьому додається, що «необхідно враховувати важливість національних і регіональних особливостей, а також різних історичних, культурних і релігійних особливостей». Ця національна «свобода розсуду», як її називають, однак, згідно з Віденським документом, не звільняє держави від їхнього обов'язку заохочувати і захищати всі права людини, «незалежно від їхніх політичних, економічних і культурних систем».

Зростання кількості ратифікацій міжнародних конвенцій з прав людини також має значення при розгляді питання про універсальність прав людини. МПГПП і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права¹⁸ [26]

¹⁸ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Офіційний вебпортал парламенту України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 24.11.2024).

(далі - МПЕСКП) ратифікували понад 160 держав. Декілька інших конвенцій ООН, а також конвенції Міжнародної організації праці¹⁹ [7] також були ратифіковані багатьма державами, а в деяких випадках - майже всіма державами. Найбільш вражає те, що Конвенція про права дитини (далі - КПД), прийнята в 1989 році, була ратифікована 193 державами.

1.4. Права людини та втручання з боку держави

Раніше, коли порушення прав людини відкрито засуджувалися третіми державами, відповідні органи влади відповідали посиленнями на «неприйнятне втручання у внутрішні справи». Нещодавно цей аргумент втратив свою актуальність, коли йдеться про права людини. Друга світова війна стала переломним моментом у розумінні міжнародною спільнотою своєї відповідальності за захист і дотримання прав людини. Давній принцип державного суверенітету щодо своїх громадян протягом багатьох років був розмитий. Статут ООН чітко проголосив права людини предметом законного міжнародного інтересу: «[...] ООН сприяє [...] загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії» (стаття 55); і «Всі члени Організації зобов'язуються вживати спільних і окремих заходів у співробітництві з Організацією для досягнення цілей, викладених у статті 55» (стаття 56).

Ці зобов'язання були підтверджені в шостому і сьомому принципах Гельсінського Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року (див. II§5), а також під час Віденської Всесвітньої конференції з прав людини 1993 року. Таким чином, традиційне (широке) тлумачення принципу національного суверенітету було обмежене у двох важливих і пов'язаних між собою аспектах. По-перше, те, як держава ставиться до своїх підданих, сьогодні вважається законним предметом занепокоєння міжнародного співтовариства. По-друге, зараз існують вищі міжнародні стандарти, встановлені за загальною

¹⁹ Білоус О. Ю., Белоус Е. Ю., Bilous O. Конвенції Міжнародної організації праці як джерела трудового права України : thesis. 2017. URL: <http://hdl.handle.net/11300/7622> (дата звернення: 24.11.2024).

згодою, які можуть бути використані для оцінки внутрішнього законодавства і фактичної поведінки суверенних держав на їхніх власних територіях і при здійсненні їхньої внутрішньої юрисдикції.

Таким чином, те, чи прийняла держава міжнародні норми прав людини, викладені в конвенціях, є важливим, але не єдиним вирішальним фактором: права людини, сформульовані в ЗДПЛ, стали предметом міжнародного занепокоєння і не підпадають під виключну юрисдикцію держав. Як зазначено у ВДПД 1993 року: «Заохочення і захист усіх прав людини є законною турботою міжнародного співтовариства». Іншими словами, існує право втручатися у випадку порушення прав людини. У цьому контексті втручання можна визначити як будь-яку форму міжнародного втручання у справи інших держав, за винятком втручання, при якому застосовуються форми примусу («інтервенція»). Різниця між втручанням та інтервенцією є важливою: той факт, що принцип невтручання не поширюється на питання прав людини, не означає, що держави можуть реагувати на порушення прав людини, використовуючи військові засоби. Це може становити порушення заборони на застосування сили, викладеної в Статуті ООН (стаття 2(4)). Деякі експерти з прав людини стверджують, що Рада Безпеки ООН повинна прийняти рішення про те, що певна ситуація з правами людини становить загрозу міжнародному миру і безпеці, і на підставі цього рішення санкціонувати військові дії в гуманітарних цілях, що проводяться під егідою ООН.

На початку 1980-х років з'явилося визначення зобов'язань, що накладаються договорами з прав людини, яке розмило різку дихотомію між економічними, соціальними і культурними правами та громадянськими і політичними правами.

Зокрема, у 1980 році Генрі Шу запропонував, що для кожного базового права (громадянського, політичного, економічного, соціального та культурного)

існують три типи корелятивних зобов'язань: «унеможливити позбавлення», «захищати від позбавлення» та «допомагати позбавленим»²⁰ [53].

З часу публікації пропозиції Шу «тристороння типологія» еволюціонувала, і науковці розробили типології, що містять більше трьох рівнів. Хоча немає єдиної думки щодо точного значення різних рівнів, «тристороння типологія», запропонована Шу, сьогодні відома в більш стислому вигляді як зобов'язання «поважати», «захищати» і «виконувати».

Зобов'язання поваги: загалом, цей рівень зобов'язань вимагає від держави утримуватися від будь-яких заходів, які можуть позбавити людей можливості користуватися своїми правами або можливості задовольняти ці права власними силами.

Зобов'язання захищати: цей рівень зобов'язань вимагає від держави запобігати порушенням прав людини третіми сторонами. Запобігання порушенням прав людини, на думку Ю. Д. Батана, взагалі визнається метою правового регулювання²¹ [4, 5, 6]. Зобов'язання захищати зазвичай вважається центральною функцією держави, яка повинна запобігати заподіяння непоправної шкоди членам суспільства. Це вимагає від держав: а) запобігати порушенням прав будь-якою особою чи недержавним суб'єктом; б) уникати та усувати стимули для порушення прав третіми сторонами; в) забезпечувати доступ до засобів правового захисту, якщо порушення вже відбулося, щоб запобігти подальшим позбавленням.

Зобов'язання до виконання: цей рівень зобов'язань вимагає від держави вжиття заходів для забезпечення особам, які перебувають під її юрисдикцією, можливості задовольнити основні потреби, визнані у документах з прав людини, які не можуть бути забезпечені особистими зусиллями. Хоча це

²⁰ Шу Г. Три типи корелятивних зобов'язань щодо прав людини. URL: <https://www.henryshue.com> (дата звернення: 17 жовтня 2024).

²¹ Батан Ю. Д. До питання про місце превенції у правовому регулюванні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 25–31. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10603>; Батан Ю. Д. Вплив превентивного механізму права на неправомірну поведінку. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 625–642. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8203>; Батан Ю. Д. Превентивний механізм сучасного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2021. 267 с.

ключове зобов'язання держави щодо економічних, соціальних і культурних прав, обов'язок дотримуватися їх також виникає щодо громадянських і політичних прав. Зрозуміло, що забезпечення, наприклад, заборони катувань (що вимагає, скажімо, навчання поліції та превентивних заходів), права на справедливий суд (що вимагає інвестицій у суди та суддів), права на вільні та чесні вибори або права на правову допомогу, тягне за собою значні витрати.

Наведений вище аналіз демонструє, що існує невелика різниця в характері зобов'язань держави щодо різних прав людини. Три рівні зобов'язань охоплюють як громадянські та політичні права, так і економічні, соціальні та культурні права, розмиваючи уявну різницю між ними²² [1].

²² Human Rights Concepts, Ideas and Fora / Part I: The Concept of Human Rights. URL: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/part-i-the-concept-of-human-rights/definitions-and-classifications>.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Міжнародні стандарти прав і свобод людини можна розглядати як загальновизнані положення міжнародних актів обов'язкового та рекомендаційного характеру, а також принципи міжнародного права, які закріплюють основоположні права особи, що мають вирішальне значення для захисту людини від незаконних і необґрунтованих дій з боку держави, інших осіб, які порушують або обмежують ці права, а також слугують орієнтиром для всіх держав у регулюванні та забезпеченні прав своїх громадян.

На думку П.М. Рабіновича²³ [37, с. 19-24], класифікація міжнародних стандартів прав людини здійснюється за різними критеріями: за онтичним статусом такі стандарти поділяються на номінальні (термінологічні, текстуальні), які включають лише назви прав і свобод людини, що застосовуються в міжнародних актах, та фактичні (матеріальні), які включають зафіксовані в цих джерелах змістовні та об'ємні показники таких прав і свобод; за деонтичним статусом - імперативні, виконання яких є формально необхідним для відповідних держав і може бути забезпечене навіть застосуванням міжнародних політико-правових санкцій, та рекомендаційні, які хоч і не є формально обов'язковими, але також забезпечуються міжнародними політичними санкціями (морально-політичні); за простором (територією дії) - світові (загальноцивілізаційні, глобальні) та регіональні (зокрема, континентальні); за колом адресатів - загальні (поширюються на всіх людей) та спеціалізовані (адресовані представникам лише певних соціальних спільнот, груп - наприклад, дітям, жінкам, біженцям); за суб'єктом їх встановлення: стандарти ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу тощо. Слід зазначити, що наведений вище перелік міжнародних стандартів прав людини не є вичерпним.

Включення міжнародних стандартів прав людини в національні правові системи в юридичних дослідженнях позначається різними термінами:

²³ Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальні поняття, класифікація. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 1. С. 19-24.

«трансформація», «імплементация», «гармонізація», «інкорпорація», «адаптація», «впровадження». Щодо терміну «імплементация», то він був розроблений у міжнародному праві і набув поширення в численних резолюціях ГА ООН, у багатьох міжнародних конвенціях і договорах. У більшості випадків імплементация норм міжнародного права є сферою суверенних держав, які використовують для цього свій внутрішній організаційно-правовий механізм. На міжнародному рівні визначаються критерії, яким має відповідати нормотворчий процес при встановленні стандартів прав людини. Прикладом цього є Резолюція ГА ООН № 41/120 від 4 грудня 1966 року «Встановлення міжнародних стандартів у галузі прав людини»²⁴ [9, с. 111]. Під міжнародними стандартами прав людини розуміють закріплені в міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані, функціонально універсальні принципи і норми, які фіксують мінімально необхідний і бажаний зміст та обсяг прав людини, обумовлений досягнутим рівнем суспільного розвитку, і встановлюють позитивні зобов'язання держав щодо їх забезпечення, охорони та захисту, передбачаючи за їх порушення санкції політичного, правового або політичного характеру.

Міжнародні стандарти прав і свобод людини закріплені в міжнародних угодах, конвенціях і пактах, які ґрунтуються на світовому досвіді та відображають сучасні потреби і тенденції розвитку суспільства. ООН, створена в 1945 році, відіграла ключову роль у розвитку міжнародних стандартів прав людини. Саме Статут ООН став першим в історії міжнародних відносин багатостороннім міжнародним договором, який заклав основи процесу формування універсальних цінностей людства та ознаменував початок нового етапу у сфері захисту прав і свобод людини. Зокрема, підпункт «с» п. «с» ст. 55 Хартії зобов'язує держави-учасниці дотримуватися принципу верховенства права. 55 Хартії зобов'язує держави розвивати міжнародне співробітництво з метою сприяння «загальній повазі і дотриманню прав людини і основних

²⁴ Бурлак О.В. Міжнародні стандарти щодо захисту та заохочення прав людини : монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 212 с.

свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії». Таким чином, цей основоположний міжнародний договір закріпив принцип поваги та дотримання прав людини в сучасному світовому співтоваристві²⁵ [16, с. 32-36].

Найважливішим у захисті та дотриманні міжнародних стандартів прав і свобод людини є наявність та ефективність міжнародних механізмів їх забезпечення. У тих випадках, коли державний механізм не в змозі забезпечити реалізацію прав і свобод людини, міжнародне право передбачає можливість плутанини між міжнародними механізмами та правами людини.

Одним з найважливіших всеосяжних міждержавних актів у сфері захисту прав людини і громадянина є ЗДПЛ, прийнята Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Декларація визначила широке коло громадянських, політичних, соціально-економічних і культурних прав. У тексті документа відображено природну природу прав людини і проголошено, що всі народи і всі держави повинні заохочувати повагу і захист прав і свобод людини за допомогою національних і міжнародних прогресивних заходів. Реалізація прав, закріплених у ЗДПЛ та інших міжнародних документах, стала дуже складним процесом, враховуючи різний рівень соціального, економічного та культурного розвитку. Двома основоположними документами, включеними до Міжнародного біллю, стали Міжнародні пакти, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року: Про політичні та громадянські права та Про економічні, соціальні та культурні права. Той факт, що проєкти Декларації та Пактів були розроблені однією і тією ж Комісією з прав людини, створеною на початку 1946 року, був щасливим збігом, оскільки це забезпечило спадкоємність і логічну послідовність у змісті Декларації та Пактів і таким чином визначило їх функціональний взаємозв'язок: мета Декларації полягала в самому визначенні прав людини, в той час як мета Пактів полягала в тому, щоб перевести міжнаціональні норми прав людини в конкретні позитивні юридичні зобов'язання держав²⁶ [14, с. 56].

²⁵ Жебровська К.А. Права людини як правова цінність: універсалізм та цивілізаційна різноманітність. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 4. Т. 1. С. 32-36.

²⁶ Гусейнов Л.Г. Міжнародні зобов'язання держав у сфері прав людини : монографія. Баку, 1998. 188 с.

Вперше людина стала суб'єктом міжнародного права. Згідно з положеннями якого, всі особи, які проживають у державі-учасниці Пактів або перебувають під юрисдикцією цієї держави, повинні користуватися правами, передбаченими в Пактах, без різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного соціального походження, майнового стану, кастової належності або інших обставин. Всі державичлени зобов'язані привести своє національне законодавство у відповідність до положень цих правових документів. Крім того, відповідно до Факультативного протоколу до Пакту про громадянські і політичні права, громадянин будь-якої держави-учасниці Пакту, яка підписала Протокол, може звертатися за захистом своїх прав безпосередньо до Комітету ООН з прав людини²⁷ [22, с. 39-55].

Правова основа роботи Комітету ООН з прав людини включає процедурні норми, пов'язані з його функціонуванням, і матеріальні норми, які він застосовує при здійсненні наданих йому повноважень. в цьому міжнародному органі. Аналіз компетенції Комітету ООН з прав людини дозволяє виокремити наступні функції: контрольну функцію, яка полягає у спостереженні за виконанням державами-учасницями своїх зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (1966 р.); функцію тлумачення, яка реалізується при роз'ясненні Комітетом змісту положень Пакту та особливостей його реалізації; імплементаційну функцію, яка проявляється у сприянні та інституційному забезпеченні виконання державами-учасницями зобов'язань за Пактом; судову функцію, яка полягає у розгляді міждержавних суперечок та індивідуальних повідомлень про порушення. Повноваження Комітету включають: розгляд доповідей держав-учасниць Пакту; розгляд міждержавних спорів; розгляд індивідуальних повідомлень про порушення. За результатами розгляду доповідей держав-учасниць Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) Комітет не приймає обов'язкових для виконання

²⁷ Лукашева О.А. Універсальні стандарти прав людини та цивілізаційні традиційні норми. Право України. 2011. № 5/6. С. 39-55.

державами рішень, але в практиці Комітету існують так звані загальні зауваження, заключні зауваження та міркування. Оскільки всі рішення Комітету ООН з прав людини мають рекомендаційний характер, рішення Комітету за юридичною природою слід вважати актами «м'якого права» поряд з актами міжнародних організацій, важливість яких обумовлена високим ступенем імплементації рекомендацій цього органу. При розгляді міждержавних спорів Комітет може надавати добрі послуги державам-учасникам або виступати посередником шляхом створення Погоджувальної комісії. Практика Комітету активно використовується Міжнародним судом ООН та Міжамериканським судом з прав людини ²⁸ [24, с. 330-335]. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, більш конкретно визначив такі права людини, як право на працю, на страйк, на охорону здоров'я, на освіту, на участь у культурному житті, а також права потерпілих. Реалізація цих прав пов'язана з розширенням патерналістських функцій держави і залежить від рівня політичного, економічного та соціального розвитку останньої. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права встановлює лише стандарти, до яких має прагнути держава. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав стежить за дотриманням державами-учасниками своїх зобов'язань за Пактом і рівнем реалізації прав людини. Мандат Комітету викладений у главі IV Пакту та резолюціях ЕКОСОР і включає розгляд періодичних звітів держав про вжиті ними заходи та прогрес у досягненні прав, визнаних у Пакті.

Розвиток універсальних і регіональних стандартів прав людини відбувається в складних і традиційних умовах, в яких держави, що формують і впроваджують такі стандарти, відрізняються не тільки соціально-економічними системами, а й цивілізаційними особливостями, що іноді ускладнює імплементацію універсальних стандартів в усіх сферах життя. Міжнародні стандарти прав і свобод людини встановлюються міжнародним співтовариством

²⁸ Мицик В.В. Права людини в міжнародному праві: міжнародно-правові механізми захисту : підручник. Київ: Промені, 2010. 722 с.

у рамках міжнародних організацій для їх забезпечення та захисту як на міжнародному, так і на міждержавному рівні. Формування та нормативне закріплення міжнародних стандартів прав і свобод людини відбувалося поступово на рівні ООН, а потім на регіональному рівні - в рамках регіональних міжнародних організацій ²⁹ [23, с. 33-35].

У Статуті ООН 1945 року підкреслюється, що організація сприяє повній повазі і дотриманню прав людини та основних свобод для всіх, тобто Статут ООН покладає на держави обов'язок не тільки поважати, а й дотримуватися. Провідна роль ООН у підтримці міжнародного миру і безпеки, а також у забезпеченні глобального співробітництва та розвитку міжнародного права надає їй першочергового значення у сфері міжнародно-правового регулювання боротьби з тероризмом. Статутні органи ООН відіграють важливу роль у забезпеченні дотримання прав людини. Відповідно до статті 7 Статуту ООН, вона визначає перелік основних органів ООН: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада з Опіки, Міжнародний Суд і Секретаріат; а пункт 2 статті 7 Статуту містить положення про заснування, у разі необхідності, допоміжних органів в рамках ООН. Відповідно до ст. 13 Статуту, Генеральна Асамблея ООН повинна сприяти міжнародному співробітництву в соціальній, культурній, економічній, медичній галузях, а також у галузі прав людини та основних свобод.

Для реалізації цих завдань Генеральна Асамблея ООН може ухвалювати рекомендації, адресовані країнам-членам Організації. Так, у 1948 році Генеральна Асамблея ООН прийняла ЗДПЛ. Серед інших головних органів ООН, Економічна і Соціальна Рада. Особлива роль у захисті прав людини належить ЕКОСОР, яка координує економічну та соціальну діяльність ООН під керівництвом Генеральної Асамблеї. правами людини та основними свободами для всіх. Цей орган має право готувати проекти конвенцій для Генеральної Асамблеї з питань, що належать до його компетенції, створювати комісії для

²⁹ Луковська Д.І. Поняття прав людини: різноманіття підходів. Проблеми універсальності прав людини. Історія держави і права. 2007. № 12. С. 33-35.

виконання своїх функцій і здійснювати різні заходи у сфері захисту прав людини³⁰ [40, с.73-80].

Провідна роль ООН у підтримці міжнародного миру і безпеки, а також у забезпеченні глобального співробітництва та розвитку міжнародного права надає їй першочергового значення у сфері міжнародно-правового регулювання боротьби з тероризмом. Разом з тим, серед шести основних органів ООН найбільш важливим з точки зору підтримання міжнародного миру і безпеки та забезпечення належного регулювання міждержавних відносин є Рада Безпеки, яка відповідно до п. 1 ст. 24 Статуту наділена повноваженнями, передбаченими п. 1 ст. 24 Статуту³¹ [42]. Статуту, несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки і при виконанні своїх обов'язків діє від імені всіх членів ООН. Рада Безпеки, що складається з 15 членів, зосереджується на виконанні конкретних завдань, пов'язаних з підтриманням міждержавного миру і безпеки. національний мир і безпека.

Окрім вищезазначених загальних органів ООН, на окрему увагу заслуговує Рада ООН з прав людини як профільний орган у системі міжнародного механізму захисту прав і свобод людини і громадянина. Цей орган був створений у 2005 році під час Саміту глав держав та урядів у Нью-Йорку і замінив собою існуючі Комісію та Комітет ООН з прав людини. Наступним кроком у розвитку цього органу стала резолюція ГА ООН 60/251, яка містить положення про мандат, роботу, склад та процедуру обрання членів Ради. Відповідно до резолюції, головною метою Ради є захист прав людини і основних свобод на справедливій і рівній основі, а також ефективна координація та інтеграція правозахисної діяльності в рамках системи ООН. Однією з характерних рис міжнародного права є наявність розгалуженої системи засобів мирного вирішення міжнародних спорів, яка включає як

³⁰ Руднева О.М. Теоретичні проблеми класифікації міжнародних стандартів прав і свобод людини. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 9. С. 32-42. 10. Честнов І.Л. Чи універсальні права людини. Вісті вищих навчальних закладів. Правознавство. 1999. № 1. С. 73-80.

³¹ Статут Ради Європи. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 24.11.2024).

примирливі, так і судові засоби. Частина 1 ст. 33 Статуту ООН передбачає, що сторони, які перебувають у спорі, повинні насамперед намагатися вирішити спір шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів влади та укладення угод. Основним судовим органом усього міжнародного співтовариства, безумовно, є Міжнародний Суд ООН. Відповідно до ст. 96 Статуту ООН, ст. 65 Статуту Міжнародного Суду ООН, Генеральна Асамблея ООН або Рада Безпеки ООН можуть звернутися до Міжнародного Суду ООН із запитом про надання консультативних висновків з будь-якого юридичного питання. Інші органи та спеціалізовані установи ООН, які можуть бути уповноважені Генеральною Асамблеєю в будь-який час, також можуть звертатися до Суду за консультативними висновками з правових питань, що виникають у межах їхньої діяльності.

Статут ООН передбачає, що кожен з головних органів ООН може створювати різні спеціалізовані установи або підрозділи для виконання своїх обов'язків. Можливості будь-якого допоміжного органу ООН обмежені. Вони виконують роботу, суворо визначену їхнім установчим актом, відповідно, правовий статус і значення допоміжних органів ООН різні. Деякі з них є практично міжурядовими організаціями, інші - автономними міжурядовими органами. Існує багато організацій та установ ООН, які функціонують і виконують різноманітну роботу з конкретних питань, наприклад: МОП, Міжнародне агентство з атомної енергії (далі - МАГАТЕ), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури), ЮНІДО (Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку), Світовий банк, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Саме через ці установи ООН здійснює більшу частину своєї гуманітарної роботи.

РОЗДІЛ 3. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Ідея прав людини формує підвалини сучасного цивілізаційного суспільства.

Україна як правова держава має своїм пріоритетом гарантування прав і свобод людини і громадянина. З цією метою держава зобов'язана запроваджувати юридичне регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, необхідним для забезпечення реалізації прав і свобод кожної особи. При цьому окремі конституційні цінності, зокрема, недоторканність людини як гарантія від посягань з боку інших держав, насамперед є основоположними. Враховуючи цінності Європейського Союзу, необхідною для демократичного способу життя є стрижнева концепція прав людини. Проте виникають загрози для держави та суспільства, які обумовлюють необхідність обмеження окремих прав людини. До таких загроз належать збройна агресія, посягання на незалежність та територіальну цілісність держави, для усунення яких необхідно запроваджувати правовий режим воєнного стану. Зокрема, слід казати, що Конституція України закріплює широкий каталог прав людини. При цьому, слід наголосити, що суспільство, в якому права і свободи людини і громадянина не гарантовано та не здійснено поділу влади, не має конституції в її сутнісному розумінні. Таким чином Конституція України відповідає своїй природі та функціональному призначенню, враховуючи адекватне відображення в її тексті та належним чином реалізацію на практиці прав і свобод людини.

Ст. 3 Конституції України вказує, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головними обов'язками держави».

Також відповідно до частини першої та другої статті 8 Конституції України «в Україні визначається і діє принцип верховенства права. Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй».

Зокрема стаття 21 Конституції України заявляє про всеосяжну свободу і рівність всіх осіб у гідності та правах. «Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними».

Доречно вказати, що конституційні права і свободи людини і громадянина в науці визначаються як невід'ємні права і свободи, які належать особі від народження, є основою правового статусу, вони закріплені в Конституції і мають найвищий юридичний захист. Слід зазначити, що в національному праві різних країн, в тому числі і в українському законодавстві, досить часто вживаються терміни «права» і «свободи». Відмінність між поняттями «право» і «свобода» значною мірою умовна. Хоча вказується, що права - це вид і міра можливої поведінки, а вже свобода - це вид і міра можливої поведінки, яка відрізняється невтручанням у внутрішній світ людини. Також конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані чи обмежені у незаконний спосіб. Відповідно до частини другої статті 22 Конституції України «права і свободи людини та громадянина захищаються судом». Відповідно до пунктів 1, 22 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих права свобод і основні обов'язки громадянина.

Зважаючи на негативний фактор, що в Україні відбулося повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, воно назавжди змінило життя мільйонів українців. Перші дні розгубленості змінилися вірою та впевненістю в те, що в Україні може бути відстояна незалежність, а український народ бореться за перемогу демократичних цінностей не лише в Україні, а й у світі. Зважати необхідно на вислів Алексіса де Токвіля із твору «Демократія в Америці» (1899), що «у демократичні часи надзвичайно важко втягнути країну в бойові дії, але.... майже неможливо, щоб будь-які дві країни з них пішли воювати, не вплутавши решту. Інтереси всіх настільки переплетені, їхні думки та бажання настільки схожі, що ніхто не може залишатися мовчазним, коли інші хвилюються. Тому війни стають рідшими, але коли вони спалахують, вони поширюються на більшу площу». Агресія Росії проти Української культури

викликала осуд цивілізаційних країн. Світове співтовариство запровадило низку заходів: це і допомога Україні, і санкції, і активна протидія для подолання ширших економічних наслідків проти війни в Україні, які посилили економічну стійкість, припинили енергетичну залежність від Росії та продовжили зміцнювати європейську оборону.

Є певне розмежування між категоріями «обмеження» та «порушення» прав людини та громадянина. Передусім, обмеження прав громадянина повинно відповідати так званому трискладовому тесту, який вказує на передбаченість в законі, переслідування законної мети та пропорційності необхідності в демократичному суспільстві. На жаль, порушення прав людини відбувається безпосередньо від держави-агресора, яка всупереч конституції та міжнародним договорам прийшла на нашу територію. Таким чином, порушується право на життя і охорону здоров'я, незважаючи на те, що ці права закріплені в Конституції України: невід'ємне право на життя, закріплене в статті 27 Конституції України було порушено: на жаль, тисячі загиблих та поранених цивільних осіб, у тому числі дітей, спричинені не лише навмисними та невиборними нападками на цивільне населення, а й навмисним обстрілом колони евакуації. Стихійно-масові поховання на деокупованих територіях стали знову ж таки наслідком цих агресивних дій.

Окремо слід наголосити на праві на повагу до гідності та на свободу і особисту недоторканність. Знову ж таки в конституційному тексті ці права були закріплені, вони визнаються як непорушні в міжнародних документах, наприклад, право на заборону катування визнано в Європейській конвенції прав людини, і таким чином, знову ж таки, продемонстровано на конституційному рівні. Однак країна-агресор порушує ці права: виявлено десятки катівень-таборів, влаштованих окупаційними військами, викрадення, зникнення, депортації тисяч людей, у тому числі дітей.

Окремо звертаю увагу на праві на недоторканність житла. Ракетні удари спричинили повне або часткове руйнування багатоквартирних житлових будинків та приватних будинків. Відповідно до звіту про прямі збитки

інфраструктури від руйнувань, спричинених військовою агресією Росії проти України, станом на кінець 2023 року було зруйновано 80 000 об'єктів, а 90 000 об'єктів було пошкоджено. Загальні прямі збитки інфраструктури оцінюються в 80 млрд доларів.

Поряд з цим відбувається порушення права на освіту. Ракетні удари спричинили повне або часткове руйнування закладів освіти та науки, 3223 українських заклади освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 276 з них зруйновано повністю. Агресор стверджує, що наносить удари виключно по військових об'єктах нашої країни, але Міністерство освіти і науки зібрало численні факти та аргументи, які спростовують це твердження: російські війська руйнують школи та університети, дитсадки та дитячі будинки. Для виправлення такої ситуації було схвалено закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Також створено державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій. Запроваджено цей механізм компенсації за пошкодження та знищення майна. Вже багато родин отримали допомогу від України і таким чином знову ж таки відновлюють своє право на житло і право на недоторканність житла.

Право на охорону культурного спадку знову ж таки закріплено на рівні Конституції та законів, але ракетні удари спричинили повне або часткове руйнування пам'яток архітектури в різних містах України.

Право на громадянство - окремий аспект, яке порушується з боку держави-агресора. На окупованих територіях можновладці змушують громадян України отримувати паспорти країни окупанта - відбувається так звана русифікація. Таким чином, впливаючи фізично та психологічно на громадян України, вони вимагають отримання паспортів країни-агресора, аргументуючи

це на надання певних соціально-економічних благ. Але знову ж таки це відбувається з порушенням права на громадянство.

Щодо права на вільні вибори і референдум знову ж таки 23-го та 27-го вересня 2023 року на окупованих територіях України було проведено псевдореферендуми - це референдуми про анексію чотирьох українських регіонів: Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей. Шахрайський характер плебісциту також підтверджується тим фактом, що організатори не мали підготовлених реєстрів виборців, навіть даних про те, скільки жителів залишилося на окупованих територіях, в результаті окупаційна влада оголосила референдуми дійсними. Псевдореферендуми було засуджено як Україною, так і західними організаціями та державами, а також багатьма іншими країнами. У комюніке, опублікованому 23 вересня, лідери G7 оголосили про те, що не визнають псевдореферендуми, оголосивши їх недійсними та наголосивши, що вони не матимуть жодних юридичних наслідків для української держави. Жителі громадян України, які знаходяться на окупованих територіях, проводили збори і таким чином активно протидіяли окупаційній владі.

Останнє - це право на інформацію та фейки про війну в Україні. Є чудовий вислів Артура Понсонбі у творі «Брехня під час війни: Пропагандистська брехня Першої світової війни» 1928 року, який вказує, що «коли оголошується війна першою жертвою стає правда». Таким чином, незважаючи на те, що Конституція України закріплює право на свободу слова, право на інформацію, гарантування цих прав вільне висловлення своїх поглядів і думок, право вільно збирати зберігати і використовувати інформацію, воно теж, на жаль, порушується з боку окупантів.

Збройна агресія чи загроза нападу небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, що походить від країни-агресора, зумовлює до відповідних оборонних та безпекових дій з боку України. Необхідність застосування правового режиму воєнного стану та його інструментів може зачіпати права і свободи людини. Усе залежить від обсягу

застосованих заходів цього режиму та послідовно виникає питання щодо правомірності обмежень прав людини і громадянина у цей момент.

Як відомо, Конституція України, перш за все другий її розділ, закріплює значну кількість прав і свобод людини і громадянина і цей перелік згідно зі статтею 22 Конституції не є вичерпним. Тобто насправді прав людини значно більше, ніж ті, які зафіксовані в Конституції. У Конституції закріплюються основні, ключові, основоположні, фундаментальні, можна різні визначення спостерігати, але прав значно більше і багато з них закріплені в нормах законів і підзаконних нормативно-правових актів. Тим не менш, незважаючи на доволі великий каталог прав людини в певних ситуаціях є можливим обмеження реалізації прав людини. Значна частина порушень спостерігається якраз під час війни, воєнних дій, конфліктів і т. д. І уже відомо, які права, основоположні права, масово порушуються Російською Федерацією на території України. Однак не слід ототожнювати порушення прав людини і обмеження прав людини. Це абсолютно різні категорії і різні поняття. Якщо ми говоримо про порушення, то йдеться, звісно, про неправомірність таких дій, якщо відбувається порушення прав людини, за це передбачена законодавством відповідальність. Так, наприклад, за порушення права на життя встановлено кримінальну відповідальність за вбивство, і за інші порушення прав людини передбачені ті чи інші санкції в нашому законодавстві. Якщо ми говоримо про обмеження прав людини, а точніше, більш правильно застосовувати таке поняття, як обмеження реалізації прав людини. Оскільки право у людини залишається, лише тимчасово у людини зникає можливість реалізувати це право. Сьогодні ми з вами можемо спостерігати про приклад обмеження громадянам України (деяким категоріям чоловікам або певним категоріям державних службовців) виїзду за межі України. Якщо ми подивимось таке обмеження, то ми зрозуміємо, що у людини право на свободу пересування і право вільно покидати територію України залишається. Лише на певний період часу обмежується можливість реалізації цього права, тому якщо ми кажемо про обмеження реалізації прав людини, то слід розуміти, що, частіше за все, такі

обмеження встановлюються державою і вони в багатьох випадках можуть бути правомірними. Конституцією передбачено (ст. 34) право на свободу слова, право вільно збирати зберігати і поширювати інформацію, але ми розуміємо, що в певних випадках і навіть законодавець на це вказує, що це право може бути обмежене.

Наприклад, на сьогодні ми не можемо розповсюджувати:

- інформацію, яка може становити військову таємницю;
- інформацію, яка може зашкодити нашим національним інтересам;
- інформацію, яка може зашкодити громадській безпеці;
- інформацію, яка може порушувати права і свободи інших людей;
- інформацію, в якій здійснюється схвалення дій країни-агресора на нашій території;
- інформацію, яка є певною пропагандою російського вторгнення і т. д.

Тобто в таких випадках кажемо про обмеження реалізації прав людини. Обмеження реалізації прав людини передбачено і нашим національним законодавством, і міжнародним правом, і рішеннями Європейського суду з прав людини, і рішеннями наших національних судів, і Конституційним Судом України, вироблено практику та юридичну позицію, згідно з якою встановлено певні умови, за яких обмеження реалізації прав людини може бути визнано правомірним.

Умов правомірності обмеження реалізації прав людини є три і це дійсно три таких ключових умови, вони отримали таку неофіційну назву як трискладовий тест і складаються з наступних елементів:

- по-перше, можливість такого обмеження прав людини передбачена законом;
- по-друге, таке обмеження прав людини здійснюється для досягнення законної мети (такою метою може бути захист будь-яких цінностей,

наприклад, захист національної безпеки, або захист прав людини, або захист громадян);

- третім елементом є те, що вимога такого обмеження має бути необхідною саме у демократичному суспільстві (не в будь-якому суспільстві має бути необхідним таке обмеження, а саме у демократичному).

Можемо розглянути, наприклад, наявність таких складових на прикладі статті 30 Конституції України. Вона передбачає, що кожному гарантується недоторканність житла, це означає, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи без згоди такої особи, проведення в них огляду чи обшуку, інакше як за вмотивованим рішенням суду, це загальне правило. Однак стаття 30 містить виняток з цього права: у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей або майна, чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у скоєнні злочину, можливий інший встановлений законом порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду або обшуку. До прикладу, гасіння пожеж, і дійсно можна зазначити, що це невідкладний випадок, пов'язаний із врятуванням життя людей чи майна. Наприклад, відбувається пожежа в приміщенні власника, який відсутній в даний момент і не можуть надати згоду на проникнення до такого приміщення, і коли пожежники приїжджають на виклик і можуть проникнути: зламати двері, наприклад, вікна, і проникнути у приміщення для того, щоб погасити цю пожежу, то звісно відбувається обмеження права на недоторканність житла. В даному випадку, по-перше, передбачена можливість обмеження такого права Конституцією, а, по-друге, ми ж розуміємо, що це здійснюється задля досягнення легітимної мети врятування життя, тобто в такому випадку обмеження реалізації прав людини буде правомірним.

Найбільша кількість обмежень прав людини можлива в період встановлення воєнного або надзвичайного стану. Частина друга статті 64 Конституції України передбачає якраз, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Рішення про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу або небезпеки державній незалежності приймає Президент України (це закріплено в частині першій статті 106 Конституції України) і пізніше, протягом двох днів з моменту звернення до неї, Верховна Рада має затвердити відповідний указ шляхом ухвалення закону.

Перелік тих прав, які підлягають обмеженню, має терміновий характер, встановлюється на певній території і має термін дії таких обмежень. В даному випадку Президент України, у зв'язку з повномасштабною російською агресією, 24 лютого 2022 року ввів воєнний стан (Указ Президента України №64/2022), в якому якраз і було зазначено перелік конституційних прав і свобод людини, що можуть обмежуватись і в даному випадку. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає низку вимог до такого Указу, серед яких необхідність зазначення вичерпного переліку конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень. У зв'язку з чим, у п. 3 Указу Президента України № 64/2022 було зазначено перелік конституційних прав і свободи людини і громадянина, які можуть обмежуватися, а саме ті, що передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 КУ. Наразі в Україні продовжує діяти правовий режим воєнного стану із можливістю обмеження зазначених прав. Наразі в Україні продовжує діяти правовий режим воєнного стану.

Якщо говорити більш конкретно про ті обмеження, які передбачені нашим законодавством при запровадженні воєнного стану, потрібно звернутись до спеціального закону, який регулює відносини щодо воєнного стану, «Про правовий режим воєнного стану», і цим законом передбачено заходи, що можуть передбачати наступні обмеження:

- по-перше, наприклад, обмеження свободу пересування - встановлення комендантської години (заборона перебування на вулицях, та в громадських місцях без спеціальних перепусток у визначений час); встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду; обмеження свободи пересувань

на певній території, де оголошено воєнний стан; заборона певним категоріям осіб виїжджати за межі України.

Такі обмеження, як ми розуміємо, мають тимчасовий характер і будуть скасовані після того, як буде скасований Указ президента про введення воєнного стану в Україні: коли закінчаться підстави, які призвели до видання такого указу;

- обмеження права власності, в даному випадку обмежується законом (передбачено можливість примусового відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та обов'язкова видача про це відповідних документів встановленого зразка).

Може бути запроваджено обмеження або тимчасову заборону продажу зброї, отруйних речовин, сильнодіючих хімічних речовин, алкоголю і т.д.

Також заборона проведення масових заходів, що передбачає скасування або обмеження організації та проведення масових зібрань, зустрічей, демонстрацій та інших публічних заходів.

Якщо проаналізувати, наприклад, такі заходи побачимо, з якою метою відбувається обмеження таких прав людини. З одного боку, ми розуміємо, що обмежується наше право збиратись мирно без зброї, проводити походи, мітинги, демонстрації - це право передбачено статтею 39 Конституції. З одного боку, ми бачимо, що таким чином наше право обмежується, з іншого боку, ми бачимо мету, з якою обмежується дане право:

- по-перше, безпека самих учасників таких демонстрацій;
- по-друге, це захист громадського порядку;
- по-третє, можуть бути заборонені в судовому порядку такі заходи через те, що їхні ідеї, їхні гасла можуть бути спрямовані на підтримку держави-агресора, на підтримку повномасштабного вторгнення Російської федерації на території України. Демонстрації та інші заходи, які мають на меті

подібні дії, звісно, не мають право на існування в нашій державі. Такі обмеження, звісно, будуть правомірними.

Може бути встановлено для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність із розквартирування військовослужбовців (у квартирах і інших приміщеннях, які належать приватним особам).

До того ж, також є доволі велика практика такого подібного обмеження реалізації прав людини, а саме право громадян України створювати і бути членами політичних партій і інших громадських об'єднань. За 2022-2023 рік було рішенням суду заборонено 18 політичних партій, які діяли на території України за те, що вони сприяли військовій агресії Російської Федерації і пропагували ідеї, які є обґрунтуванням такогоповномасштабного вторгнення з боку Росії на територію України, тобто проросійські партії, навіть ті символи і назви тих політичних партій, які були заборонені в Україні під час повномасштабної війни. Така заборона повністю відповідає положенням закону «Про правовий режим воєнного стану», який якраз серед заходів передбачає можливість порушувати питання про заборону діяльності політичних партій громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, пропаганду війни, насильства, і якщо вона посягає на права і свободи людини і здоров'я населення.

Також слід зазначити, що незважаючи на закріплення в законодавстві України можливості обмеження прав людини і громадянина під час воєнного стану, тим не менш є перелік прав, які не можуть підлягати жодним обмеженням, навіть під час воєнного стану. Такий перелік зазначено в частині другій статті 64 Конституції України і, звісно, не можуть бути обмежені право на життя, право на повагу до гідності людини, а це означає що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Очевидно, що таке право не має легітимної, законної мети для його обмеження. Ми не можемо собі уявити ситуацію, в якій катування, тортури, приниження були б обґрунтованими і мали законну мету.

До того ж не може бути згідно з частиною другою статті 64 обмежено право на свободу та особисту недоторканність, не може бути порушено принцип рівності, не допускається позбавлення громадянства та вигнання громадян України за межі нашої держави, не обмежуються права та обов'язки батьків, дітей, подружжя у шлюбі, а також, звісно, не може бути обмежено гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина. Наприклад, право на судовий захист, право на професійну правничу допомогу, право на відшкодування завданої рішеннями, діями чи бездіяльністю держави шкоди тощо.

Тобто є перелік прав, які є абсолютними і не можуть бути обмежені за жодних обставин.

РОЗДІЛ 4. ВИКЛИКИ ПРАВАМ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

4.1. Обмеження громадянських і політичних прав людини в умовах воєнного стану в Україні

Війна є своєрідним краш-тестом для демократичних інститутів. Вона вимагає рішучих, гнучких і швидких дій від виконавчої гілки влади й, особливо, від її безпекових інституцій.

Як вказує Д. С. Терлецький, «будь-яка надзвичайна ситуація заохочує і виправдовує як редукацію засадничих для будь-якої концепції верховенства права формальних та процедурних вимог законності, так і заперечення об'єктивованих цими вимогами ідеалів та цінностей»³² [45, с. 22].

Війна Росії проти України є такою надзвичайною ситуацією, екстремальним випадком - масованою атакою глобальної військової потуги, яка прагне розширити свою територію. Такого прецеденту не було з 1945 року. Російські військові зусилля включають звичайні військові засоби, а також кібервійну і систематичні операції впливу. Оскільки війна відбувається на території України, вона створює максимальне навантаження на здатність країни підтримувати демократичні інститути, які ґрунтуються на стабільності, обговоренні та прозорості. Міжнародне право визнає, що під час війни права людини та демократичні інститути можуть бути обмежені, але лише за необхідності та до певної межі. Оголошення воєнного стану Указом Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року, підтверджене парламентом (Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102), дійсно містило перелік обмежень прав людини. Уряд України належним чином повідомив Організацію Об'єднаних Націй про ці нові відступи від зобов'язань за МПГПП та Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі - ЄКПЛ). Демократія багато в чому лежить в основі війни. Відтоді, як

³² Терлецький Д. Обмеження конституційних прав: теоретико-методологічні засади. Український часопис конституційного права. 2021. №3(20). С. 22. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2021.1>

українці вирішили зробити свою країну більш демократичною під час революції на Майдані у 2014 році та вільно обирати власний зовнішньополітичний курс, російський уряд відповів на це війною. Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року стало лише останнім кроком ескалації війни, яку Кремль розпочав у 2014 році. Опитування, проведене в серпні 2022 року, показало, що 95% українців вважають дуже важливим, щоб Україна стала повноцінно функціонуючою демократією. Поки що три гілки влади в Україні залишаються функціональними, навіть попри те, що боротьба за відновлення територіального суверенітету країни триває в різних формах вже понад десять років.

Український парламент продовжував функціонувати під час війни, незважаючи на страх перед російською окупацією столиці в перші дні повномасштабного російського вторгнення. Переважна більшість парламентарів залишилася на місцях і продовжувала виконувати свої функції та повноваження. Законодавство було обговорено й ухвалено, а комітети продовжили свою роботу. Однак воєнний стан вніс деякі суттєві зміни в робочий процес парламенту.

Найголовніше, що з 24 лютого 2022 року не публікується порядок денний пленарних засідань парламенту. Це означає, що громадяни і зацікавлені сторони не можуть відслідковувати, які законопроекти були розглянуті народними депутатами, до їхнього офіційного оприлюднення. Таким чином, закривається важливий шлях для участі громадськості. Єдиною точкою впливу громадськості залишається період між прийняттям закону парламентом і його підписанням Президентом та набуттям ним чинності. На цьому етапі зацікавлені сторони можуть спробувати переконати Президента накласти вето на закон і відправити його назад, що вже відбувалося. Наприклад, після ухвалення парламентом 8 грудня 2022 року законопроекту №8271 про особливості проходження військової служби в умовах воєнного та надзвичайного стану активісти звернулися до Зеленського у петиції з проханням накласти вето на цей закон, вказуючи на проблеми з прозорістю ухвалення такого важливого закону. Іншим помітним випадком занепокоєння стало ухвалення закону №2846-IX про відбір суддів до Конституційного Суду України. Венеціанська комісія Ради Європи

опублікувала висновок щодо проєкту цього закону, в якому рекомендувала внести суттєві зміни, зазначивши, що отримала документ надто пізно, після того, як він вже був розглянутий парламентом. Президент все одно підписав закон, згодом парламенту довелося вносити до нього зміни, щоб врахувати рекомендації Венеціанської комісії. Якби процес розгляду законопроєкту в парламенті був більш прозорим, Венеціанська комісія та українське громадянське суспільство мали б можливість переконати парламент внести необхідні зміни ще до його первісного ухвалення.

Таким чином, публікація порядку денного парламенту сприятиме демократичному процесу законотворчості, особливо в умовах, коли вступ до ЄС вимагатиме проведення численних правових реформ. Хоча основним принципом має бути публічність порядку денного, у виняткових випадках деякі пункти або інформація можуть бути відредаговані, якщо цього вимагають міркування безпеки.

До повномасштабного вторгнення всі пленарні засідання парламенту та засідання комітетів транслиувалися онлайн. Ця практика була зупинена після нападу. У цьому випадку міркування безпеки можуть бути виправдані, щоб Росія не мала даних про точний контекст дискусії, а також інформації про депутатів і час, коли вони збираються на засідання. Всі ці дані можуть бути корисними для ракетних ударів або пропагандистських операцій. Однак буде вкрай важливо відновити цю практику, як тільки ця небезпека мине. За час війни військові здобули безпрецедентний рівень суспільної довіри та підтримки. Це почалося з лютого 2014 року, коли почалася війна з Росією, ця тенденція, ймовірно, стане ще більш помітною після її завершення. Згідно з загальнонаціональним опитуванням, проведеним у серпні 2022 року, Збройні Сили України мають вищий рівень довіри (95%), ніж президент, а волонтери та військовослужбовці отримали дуже високі показники порівняно з іншими публічними службовцями. Багато волонтерів та військовослужбовців також були залучені в політику. Залучення військових до політики може стати проблемою для демократичних країн, де армія має бути підзвітна цивільному

контролю, а не навпаки. Позитивним моментом є те, що, незважаючи на понад десять років війни, в Україні не з'явилося жодної політичної партії військового спрямування. Натомість добровольці та військовослужбовці, зацікавлені в політичній кар'єрі, поповнили лави інших партій. Від початку повномасштабного вторгнення військові залишаються осторонь політичних дебатів і не вступають у публічні суперечки з цивільним керівництвом у будь-який суттєвий спосіб. Залишається з'ясувати, чи збережеться така ситуація, особливо у випадку виборів.

Інтеграційні процеси з Європейським Союзом позитивно позначилися на демократичних практиках українського парламенту. Вимоги Угоди про асоціацію з ЄС та рекомендацій Ради Європи з питань демократії та верховенства права, надані Європейською Комісією в контексті надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС, сприяли ухваленню низки законів, які зміцнюють демократичні інститути в Україні, зокрема, створенню кращих процедур відбору суддів для ключових судових установ, запровадженню кращого регулювання діяльності медіа та посиленню захисту прав національних меншин.

Український парламент також тісно співпрацює з Європейським парламентом (далі - ЄП) з 2014 року. Наприклад, у 2015 році на запит українського парламенту ЄП опублікував так званий Звіт Кокса «Про внутрішню реформу та розбудову спроможності Верховної Ради України», який мав на меті допомогти українським парламентарям у підвищенні ефективності роботи законодавчого органу. Після повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року співпраця з ЄП стала менш інтенсивною. Важливо продовжувати та інтенсифікувати цю співпрацю після війни, особливо з огляду на перспективу вступу України до ЄС. ЄП має розглянути шляхи збереження рівня підтримки та співпраці з Верховною Радою, незважаючи на численні виклики.

Україна успішно проводила регулярні конкурентні багатопартійні парламентські та президентські вибори з моменту здобуття незалежності, і в

країні часто відбувалася зміна влади. Ситуація війни може поставити це під сумнів у різний спосіб.

Відповідно до МПГПП, вибори повинні відбуватися «періодично», щоб поновлювати легітимність влади. Відповідно до регулярного виборчого календаря, в Україні мало та має бути проведено такі вибори:

- Парламентські вибори, осінь 2023 року
- Президентські вибори, весна 2024 року
- Місцеві вибори, осінь 2025 року

Однак, згідно з Конституцією, вибори не можуть проводитися під час воєнного стану. Очевидно, що з суто практичної точки зору, під час цієї війни вибори не можуть бути проведені. Після закінчення активних бойових дій пропонуються два варіанти термінів проведення виборів:

1) проведення виборів одразу після закінчення війни. Це забезпечило б оновлення демократії, але не дозволило б партіям і кандидатам проводити передвиборчу кампанію, а негайні післявоєнні виклики можуть диктувати інші пріоритети. Крім того, виборча адміністрація може виявитися не готовою (див. нижче);

2) відкласти наступні вибори до посилення всіх партійних інституцій та виборчих органів. Цей варіант забезпечить рівні можливості для партій і надасть виборчим органам необхідний час для організації виборчого процесу.

Обидва варіанти означають, що нинішні парламент і президент залишаться при владі на невизначений період. Кожен варіант має свої сильні та слабкі сторони, і, зважаючи на всю невизначеність, пов'язану з війною, на даний момент не можна прийняти жодного рішення. Однак було б корисно досягти міжпартійної згоди щодо мінімальних умов, які необхідно виконати для проведення парламентських (та інших) виборів у майбутньому. Така угода дозволила б впорядкувати очікування і дала б усім сторонам справедливі рамки для підготовки. Слід також мати на увазі, що війна може продовжуватися в різних формах. Дефакто Росія веде неоголошену війну проти України з 2014 року, але протягом багатьох років кінетична військова активність обмежувалася

фронтом на Донбасі. Україна провела вибори в цих умовах. Коротше кажучи, ситуація в майбутньому може бути складнішою, ніж бінарний варіант «війна/невійна».

Виборча система для парламентських виборів є предметом гострих дискусій з моменту здобуття Україною незалежності в 1990-х роках. Перші післявоєнні вибори можуть створювати особливі виклики, які можуть вплинути на виборчу систему. Наприклад, якщо є бажання провести парламентські вибори якнайшвидше, коли багато виборців все ще можуть бути переміщеними, а виборча інфраструктура перебуває в незадовільному стані, найпростішою в управлінні може бути загальнонаціональна пропорційна система. Тоді виборці могли б голосувати з будь-якої точки країни, без необхідності прив'язувати свої голоси до конкретних виборчих округів.

При проведенні парламентських виборів перед виборчою адміністрацією постане багато важливих питань, пов'язаних з такими питаннями, як:

- реєстри виборців. Чи є вони повними, і скільки даних було втрачено або пошкоджено під час війни? Чи всі виборці враховані?
- фізична інфраструктура. Якою мірою будуть доступні типові виборчі приміщення (школи, університети, інші громадські будівлі)? Скільки з них було зруйновано внаслідок російських атак? Які існують альтернативи?
- людські ресурси. Чи зможе виборча адміністрація зібрати необхідний персонал для управління загальнонаціональними виборами?

Війна змусила мільйони українців покинути свої домівки. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), станом на жовтень 2022 року в Україні налічувалося 6,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а УВКБ ООН повідомляє, що після початку повномасштабної війни 7,8 мільйона українців втекли до інших країн Європи. Забезпечення всіх цих людей можливістю проголосувати буде значним викликом. Наскільки складним буде голосування для ВПО, залежить від виборчої системи (у випадку парламентських виборів). Для тих, хто виїхав за кордон, актуальною буде проблема доступу до виборчих дільниць. Традиційно громадяни за кордоном

голосували в українських посольствах, але це не буде реалістичним у країнах, де кількість українських біженців становить мільйони або сотні тисяч. Потрібні будуть інші рішення (наприклад, поштове або електронне голосування) у співпраці з приймаючими країнами.

Український уряд дав зрозуміти, що Збройні сили України зроблять все можливе для звільнення територій, анексованих Росією з 2014 року, і відновити міжнародно визнані кордони України. Плани реінтеграції цих територій мають бути ретельно виваженими, враховуючи, що багато хто з попередніх мешканців втік, ті, хто залишився, живуть в умовах окупації, а нові мешканці приїхали з Росії. Прийняття рішення щодо модальностей голосування на цих територіях буде складним процесом, і його слід обговорити в належний час на основі міжнародних та європейських зобов'язань у сфері прав людини.

З боку високопосадовців пролунала низка заяв про те, що запровадження електронного голосування може бути можливим на наступних виборах. Електронне голосування дійсно могло б вирішити деякі специфічні проблеми, спричинені російською війною: це полегшило б голосування з будь-якого місця (в Україні чи з-за кордону) загалом і навіть дозволило б виборцям голосувати за конкретні виборчі округи. Таким чином³³ [35], навіть якщо виборець не може бути присутнім у певному виборчому окрузі (де він зазвичай проживає і зареєстрований), його голос може бути віднесений до цього округу і зарахований за нього. Це також полегшило б або зняло б тягар створення фізичної виборчої інфраструктури, а саме великої кількості виборчих дільниць. Україна має високий рівень діджиталізації, що може сприяти запровадженню електронного голосування.

Однак електронне голосування несе з собою низку ризиків. У багатьох країнах з усталеною демократією ця практика не була запроваджена через занепокоєння щодо чесності виборів. Електронне голосування є викликом для таємниці голосування, оскільки неможливо встановити, що особа, яка голосує в

³³Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 8 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

електронному вигляді з будь-якого місця, робить це наодинці. Цілком можливо, що члени сім'ї або інші люди можуть спробувати вплинути на її рішення. Деякі країни, зокрема Естонія, широко використовують е-голосування і задоволені ним, але його запровадження в більшості випадків було результатом тривалого процесу, спрямованого на забезпечення цілісності системи. Україна може не мати часу та бажання зосереджуватися на цьому питанні, зважаючи на багато інших нагальних проблем, які їй потрібно буде вирішити. Більше того, систематична кібервійна Росії проти України створює додатковий ризик російського втручання у цей чутливий політичний процес. Наразі усталене паперове голосування, просте для розуміння та децентралізоване у своїй реалізації, може бути найбезпечнішим варіантом. Звичайно, будь-які вибори - це можливість почати експериментувати з новими технологіями голосування та тестувати їх в обмеженому режимі. Використання деяких сучасних технологій може виявитися корисним під час наступних виборів. Деякі народні депутати вважають, що використання електронних машин для підрахунку голосів підвищить якість голосування та підрахунку голосів. Міжнародна фундація виборчих досліджень (IFES) зазначає, що Україна ще не готова до запровадження системного електронного голосування, але підвищення рівня діджиталізації підрахунку та реєстрації голосів підвищить якість виборчого процесу. Таким чином, запровадження деяких електронних практик під час наступних виборів може бути доцільним, але лише в обмеженому обсязі. Центральна виборча комісія України вже підготувала пропозиції щодо проведення виборів після війни, які враховують більшість згаданих вище питань. Завдання полягатиме в тому, щоб продовжити обговорення та узгодити рішення, прийнятні для всіх зацікавлених сторін, зменшивши при цьому ризики втручання та помилок.

Україна має багатопартійну політичну систему, яка передбачає різноманітність партій і вимагає рівних умов для учасників виборчих перегонів. Основною зміною в рамках функціонування політичних партій в Україні став закон 2243-IX, ухвалений 3 травня 2022 року, який передбачав нову процедуру

заборони проросійських політичних партій, що займаються пропагандистською діяльністю. Ці політичні партії були заборонені рішеннями судів. Представники головної проросійської політичної партії «Опозиційна платформа - «За життя» (ОПЗЖ) були внесені до санкційних списків США, а один з її членів відкрито закликав до використання зброї масового знищення проти України. Співзасновник партії Віктор Медведчук, довірена особа Володимира Путіна, був переданий Росії в рамках найбільшого обміну полоненими за час війни, в результаті якого понад 200 українських та інших військовослужбовців повернулися в Україну. Більше того, аналогічна заборона Комуністичної партії та її символіки була введена в Україні у 2015 році, а потім підтверджена рішенням суду у 2022 році. Існує занепокоєння щодо функціонування політичних партій, пов'язане з положеннями про політичну агітацію в Україні. Наприклад, у законі «Про медіа», який був прийнятий на основі рекомендацій Європейської Комісії щодо надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, були відсутні положення, що стосуються регулювання діяльності ЗМІ під час виборів. Це питання має бути вирішене для забезпечення умов, які дозволять політичним партіям конкурувати на рівних умовах під час наступних виборів.

Реформування судової системи України завжди було складним завданням. Багато чого вже зроблено, але ще більше змін необхідно здійснити для того, щоб судова система України функціонувала належним чином і забезпечувала верховенство права. Війна принесла абсолютно нові виклики, зокрема розслідування та переслідування російських воєнних злочинців. Жодна правова система не готова до раптового, широкомасштабного вчинення звірств. Україна з осені 2024 року є учасницею Римського статуту, який заснував Міжнародний кримінальний суд (МКС), а також раніше вона визнала юрисдикцію Суду щодо воєнних злочинів у контексті повномасштабного вторгнення Росії. Сорок одна держава вже передала справу про воєнні злочини в Україні до МКС. У березні 2022 року прокурор МКС Карім А.А. Хан розпочав розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних Росією в Україні, а пізніше видав ордери на арешт Володимира Путіна та Уповноваженої з прав дитини в Росії

Марії Львової-Бєлової. Їх звинувачують у воєнному злочині - незаконній депортації та переміщенні населення (дітей).

Під час війни відбулися деякі позитивні зміни в судовій системі, зокрема, за рекомендацією Європейської комісії був прийнятий законопроект про вдосконалення процедури добору суддів Конституційного Суду України. Про це йдеться у висновку Венеціанської комісії Ради Європи щодо цієї реформи: «Загалом, Венеціанська комісія вважає, що проект змін значною мірою відповідає рекомендаціям, викладеним у попередніх висновках Венеціанської комісії. У той же час, є ще багато можливостей для вдосконалення». Нарешті, боротьба з корупцією залишається головним предметом занепокоєння. Громадяни та країни-партнери очікують рішучих зусиль у цій сфері для подальшого демократичного розвитку України, особливо під час війни, коли ресурси держави мають бути ефективно використані для захисту та визволення населення. Крім того, післявоєнна відбудова потребуватиме значних коштів, управління якими також має бути прозорим. Тому Україна має продемонструвати, що її інституції готові слідувати найкращим практикам підзвітності та прозорості. У цьому плані вже відбулися певні позитивні зміни. Наприклад, у липні 2022 року нарешті було призначено керівника Спеціальної антикорупційної прокуратури (САП). З моменту призначення низка справ була передана до САП і розслідується нею.

Під час війни воєнний стан наклав відчутні обмеження на свободу ЗМІ, насамперед для забезпечення безпеки як громадян, так і армії. Наприклад, Міністерство оборони закликала громадян та ЗМІ не публікувати відеозаписи з місць падіння російських ракет або пересування військ і військової техніки. Закон, який регулює ці та інші обмеження, був ухвалений у березні 2022 року і передбачав, що їх порушення може призвести до кримінальної відповідальності. Ще однією важливою зміною в українській медіасфері став запуск «Марафону об'єднаних новин» (всі канали показують одну і ту ж програму), який транслюють найбільші медіагрупи. Це об'єднало зусилля загальнонаціональних інформаційних телеканалів для трансляції новин на

єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації «Єдині новини #UATogether». Рішення було схвалено Радою національної безпеки і оборони (РНБО) з метою реалізації спільної інформаційної політики, яка була названа «пріоритетним питанням для національної оборони». Уряд вимкнув трансляцію телевізійних каналів, які не погодилися з цим рішенням. Водночас вплив інтернет-платформ на поширення новин в Україні посилюється. Такі платформи, як Telegram, Twitter, TikTok, Facebook та Instagram, пропонують доступ до іншої інформації, але є менш прозорими з точки зору джерел та якості інформації. Власники багатьох відомих Telegram-каналів, які мають тисячі підписників, залишаються невідомими і не можуть бути притягнуті до відповідальності за порушення правил. Тому плюралізм інформації на телебаченні зменшився, тоді як альтернативні джерела інформації стали більш важливими, але багато з них є менш надійними.

Після 2014 року громадянське суспільство в Україні користувалося значним рівнем суспільної довіри. Початок повномасштабної війни створив нові виклики, але водночас підвищив важливість громадянської дії. Перш за все, підтримка та вплив волонтерських та благодійних організацій.

Суттєво зросла кількість фондів, що фокусуються на військовій та гуманітарній допомозі, серед яких провідними організаціями стали БФ «Повернись живим», UNITED 24, ГО «Справа Громад», БФ «Фонд Сергія Притули», БФ «Фонд Порошенка» та БО «Карітас». Про довіру до цих ініціатив свідчить рівень отриманих пожертв - з лютого 2022 року українці та іноземці жертвували трьом найбільшим фондам та Національному банку України понад \$1 млрд. Однак війна вплинула на функціонування організацій громадянського суспільства, і дві третини цих організацій повідомили про значні труднощі, починаючи з лютого 2022 року. Серед основних проблем - фінансовий дефіцит, утримання офісів (здебільшого пов'язаних з електропостачанням) та фізична безпека їхніх команд. Тим не менш, більшості з цих організацій вдалося вирішити ці питання і продовжити свою роботу. Якщо українське громадянське суспільство успішно витримає виклики війни, його

роль у післявоєнній Україні, ймовірно, зросте, оскільки майбутня інтеграція України до ЄС та післявоєнне відновлення і реконструкція вимагатимуть громадського контролю над процесом реформ, що традиційно є важливою роллю українського громадянського суспільства³⁴ [15].

Окремо вбачається за доцільне охарактеризувати питання викликів праву на доступ до правосуддя, а також обмеження права власності. Тому цим аспектам присвячено наступні підрозділи цієї роботи.

4.2. Виклики праву на доступ до правосуддя в умовах воєнного стану

Право кожного на доступ до правосуддя, гарантоване міжнародними договорами та законодавством³⁵ [17], не може бути обмежене навіть в умовах війни³⁶. Українська влада та українці докладають великих зусиль, щоб не допустити звуження чи позбавлення прав людини, особливо доступу до правосуддя. Тим не менш, діяльність судової влади в умовах воєнного стану є своєрідним випробуванням на міцність. Суди функціонують на так званому «судовому фронті», як його справедливо називають у літературі³⁷ [47].

Сьогодні суди в Україні здійснюють правосуддя в умовах воєнного стану з певними обмеженнями³⁸ [48]. Українські суди працюють лише за відсутності загрози життю та здоров'ю учасників судового процесу та працівників апарату суду. Лише абсолютна неможливість призвела до припинення діяльності деяких українських судів та зміни територіальної юрисдикції. Працівники апарату судів доклали чимало зусиль для збереження судових архівів та документації.

³⁴ Демократичні інститути України в роки війни: оглядовий стан. URL: <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/ua-web.pdf>

³⁵ Загальна декларація прав людини. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 24.11.2024).; Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (повний текст) - Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді - www.coe.int. Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (дата звернення: 24.11.2024).

³⁶ Важливо додати, що Україна вирішила відступити від Конвенції та Декларації, які були доступні 21 червня 2022 року. Росія не є державою-членом Ради Європи; Відступ України від Європейської конвенції з прав людини у 2015 році.

³⁷ Угриновська О., Віткар А. «Здійснення правосуддя під час воєнної агресії проти України: «Судовий фронт»» 2022 3 (15) Доступ до правосуддя у Східній Європі. 1-10 DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.3-n000310>

³⁸ Указ Президента України №64/2022. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 24.11.2024).

За роки незалежності в Україні сформувалася незалежна система судоустрою, до розбудови якої спонукала війна сторічної давнини³⁹[49]. На момент незаконного вторгнення в Україні функціонувало понад шістсот місцевих судів, апеляційних судів та Верховний Суд як касаційна інстанція⁴⁰[43]. Вторгнення на українську територію призвело до втрат, у тому числі будівель судів та працівників апарату судів. З 24 лютого правосуддя було паралізовано в таких містах, як Чернігів, Харків, Херсон, Маріуполь та інших.

Причини припинення діяльності судів різні, але ми можемо об'єднати їх у дві групи: руйнування будівлі суду (в Україні шість судів були повністю зруйновані або значно пошкоджені) та/або окупація російськими військами територій, на яких розташовані суди. Ці критерії є важливими для подальшої діяльності судів та загальних рекомендацій. Наприклад, будівля Харківського апеляційного суду була повністю зруйнована. Тому немає можливості здійснювати правосуддя належним чином.

Щоб запобігти колапсу правосуддя в Україні, Верховний Суд у березні почав видавати ухвали про зміну територіальної юрисдикції судів в умовах воєнного стану після внесення Верховною Радою України змін до Закону «Про судоустрій і статус суддів»⁴¹[36].

Як зазначив Голова Верховного Суду в своєму інтерв'ю⁴²[39], це рішення було непростим: людські життя завжди є пріоритетом, а при розгляді питання про підсудність ми також повинні були враховувати місце розташування суду (місто чи село) та відповідний регіон для апеляцій. За перші дні війни 30-40 судів змінили свою юрисдикцію.

³⁹Учасники проектів Вікімедіа. Судова реформа в Російській імперії (1864) Вікіпедія. Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Судова_реформа_в_Російській_імперії_\(1864\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Судова_реформа_в_Російській_імперії_(1864)) (дата звернення: 24.11.2024).

⁴⁰Судова влада України. Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/sudy/> (дата звернення: 24.11.2024).

⁴¹Про судоустрій і статус суддів. Офіційний веб портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

⁴²Російські паспорти служителів Феміди та імітатори судової реформи в Офісі президента: інтерв'ю з головою Верховного Суду. hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/rosijski-pasporti-sluzhiteliv-femidi-ta-imitatori-sudovoyi-reformi-v-ofisi-prezidenta-intervyu-z-golovoyu-verhovnogo-sudu> (дата звернення: 24.11.2024).

Щороку українські суди розглядають приблизно 4 мільйони справ⁴³[44]. Отже, на розгляді в судах перебуває величезна кількість справ, і неважко уявити, скільки з них розглядалося під час вторгнення. В Україні ще не повністю впроваджено систему електронного правосуддя, а збереження судових рішень в Єдиному державному реєстрі недостатньо для повноцінного та належного здійснення правосуддя.

Після повномасштабного вторгнення повний доступ до цього Реєстру, а також до відкритих сервісів «Стан розгляду справ» та «Перелік справ, що перебувають на розгляді» на порталі «Судова влада України» було зупинено (наразі частково доступ відновлено). Причини цього зрозумілі: незаконний доступ до повного судового інструментарію цього Реєстру міг би надати величезну інформацію про українських громадян, майно, державні органи і навіть військових.

У березні були опубліковані рекомендації, відповідно до яких кожен голова та суддя повинен був діяти і видалити судові справи, особливо ті, що перебувають на розгляді, або принаймні найважливіші справи (кримінальні справи, справи щодо неповнолітніх тощо), або спробувати розмістити записи в сейфах у суді. Також було рекомендовано якнайшвидше оцифрувати записи та скопіювати вміст серверів. У той же час, ця процедура не завжди може бути застосована, оскільки в деяких випадках захоплення територій судів відбувалося занадто швидко. Працівники судів просто не встигали вчасно виконати ці вимоги. Наприклад, відомий випадок, коли в зруйнованій будівлі Бородянського районного суду Київської області повністю збереглася судова документація. В іншому випадку перевезення судової документації героїчно здійснив суддя одного з судів, суттєво наражаючи своє життя на небезпеку⁴⁴[50].

Зусилля, спрямовані на стабілізацію роботи всієї судової системи в Україні, були вражаючими. 3 березня 2022 року Парламент ухвалив закон, який

⁴³Судова влада України. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 24.11.2024).

⁴⁴Хотинська-Нор О., Потапенко А. Суди України у воєнний час: питання сталого функціонування (2022) 31 Revista Jurídica Portucalense 218-240. URL: <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/27385>.

надав повноваження змінювати підсудність Голові Верховного Суду⁴⁵[36]. Цей випадок показав усім нам, наскільки крихкою є наша судова система. Суддівська спільнота об'єдналася, і Рада суддів України видала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану[39]⁴⁶. Вони порадили перевести всіх наявних працівників на дистанційну роботу, визначити мінімальну кількість осіб, які мають перебувати в приміщенні суду протягом робочого дня, та організувати ротацію суддів і працівників апарату суду.

Згідно з інтерв'ю та нашими власними даними, працівники судів в Україні зібралися, і багато тимчасово переміщених суддів та їхні сім'ї були прийняті нашими польськими та литовськими колегами, а також колегами із заходу України. Точних даних немає, але судова влада намагалася замінити суддів належним чином, зберігаючи їхні гарантії та заходи безпеки. Найбільш неймовірне порушення сталося з суддею Чернігівського суду, коли її автомобіль зупинили, а всю її сім'ю розстріляли після того, як вона назвала свій статус судді.

Наступним викликом, з яким зіткнулися українські суди під час війни, було продовження розгляду справ та здійснення правосуддя. По-перше, ми повинні розрізняти суди, які можуть продовжувати працювати належним чином, без загрози вторгнення, і ті, які перебувають під загрозою або в окупації.

Багато учасників судових процесів не мають можливості брати участь у судових засіданнях у зв'язку зі вступом до лав Збройних Сил України, територіальної оборони, добровольчих військових формувань та з інших причин, або не можуть з'явитися до суду через небезпеку для життя. Повідомлення учасників під час війни стало проблемою, і це свідчить про складність забезпечення права особи на справедливий судовий розгляд.

⁴⁵Про судоустрій і статус суддів. Офіційний веб портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

⁴⁶ Рада Суддів України URL:

<http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>.

З метою впорядкування судової практики та повсякденної роботи судів і забезпечення належного здійснення правосуддя в умовах воєнного часу Рада суддів України видала рекомендації⁴⁷[27]. Згідно з цими рекомендаціями, судам, за можливості, слід: відкладати справи (крім невідкладних) та вилучати їх; встановлювати або відкладати строки розгляду справ, за можливості, принаймні до закінчення воєнного стану; розділяти справи на термінові та нетермінові, а справи, які не є терміновими, розглядати лише за письмовою згодою всіх учасників процесу; використовувати відеоконференції для проведення судових засідань, навіть якщо сторона може брати участь у відеоконференції за межами приміщення суду.

Доступ до суду не може бути належним чином забезпечений без права на безоплатну правову допомогу. Особливого значення набуває безоплатна правова допомога - надання правових послуг, що гарантується державою та фінансується за рахунок коштів Державного бюджету України[28]⁴⁸. Протягом останніх років система безоплатної правової допомоги в Україні постійно розвивається, про що свідчить велика кількість сучасних сервісів, які допоможуть людям зв'язатися з фахівцями та адвокатами БПД. Серед безоплатних правових сервісів варто згадати додатки для мобільних пристроїв. Це дуже зручний і важливий сервіс, який демонструє сучасний підхід до вирішення правових проблем в умовах війни. Платформа юридичних консультацій WikiLegalAid - найшвидший спосіб отримати правову інформацію, оскільки надає готові поради з багатьох правових питань. Україна враховує досвід інших країн, які також пройшли через військові дії та розвинули власні сервіси безоплатної правової допомоги.

⁴⁷ Опубліковано рішення РСУ щодо невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-vumovah-voennogo-stanu>.

⁴⁸ Про безоплатну правничу допомогу. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

4.3. Обмеження права власності в умовах воєнного стану в Україні

Пунктом 3 Указу Президента України встановлено, що при тимчасовому введенні воєнного стану в Україні можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 КУ, зокрема право на недоторканність житла, володіння, користування і розпорядження майном та результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, а також закріплено можливість запровадження тимчасових обмежень цих прав і законних інтересів юридичних осіб та можливість введення і здійснення заходів правового режиму воєнного стану⁴⁹ [29]. Правові засади примусового відчуження та арешту майна полягають у такому. Частина 5 ст. 41 Конституції України визначає, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає можливість примусового відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, та вилучення майна державних підприємств і державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в порядку, встановленому законом. Сама процедура відчуження та вилучення регулюється Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»⁵⁰ [32]. «Примусове відчуження майна» - позбавлення власника права власності на майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, яке переходить у власність держави з метою його використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, за умови

⁴⁹Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 7 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

⁵⁰Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI : станом на 21 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

попереднього або наступного повного відшкодування його вартості. «Арешт майна» - позбавлення державних підприємств або державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його вилучення для потреб держави в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану.

Основні принципи:

1) визначення органів, уповноважених застосовувати арешт - військове командування (Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командири (начальники), органи військового управління, командири з'єднань, військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань) спільно з військовими адміністраціями (у разі їх утворення), із залученням або без залучення органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

2) розмежування категорій «примусове відчуження» та «вилучення» майна за ознакою правового титулу - відчуженню підлягає майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, а вилученню - майно державних підприємств або державних господарських об'єднань;

3) закріплення принципу відшкодування збитків, завданих під час запровадження воєнного стану. Передбачено три варіанти:

а) повне попереднє відшкодування вартості примусово відчуженого майна;

б) подальше повне відшкодування його вартості;

в) надання власнику іншого майна взамін, якщо це можливо. Крім того, повернення майна, яке було примусово відчужене у юридичних та фізичних осіб, передбачено наступним чином: після скасування правового режиму воєнного стану колишній власник або уповноважена ним особа має право вимагати в судовому порядку повернення такого майна на умовах, передбачених законом. Примусове вилучення майна російської федерації та її резидентів (у

літературі цей процес називають націоналізацією) може здійснюватися на підставі Закону України «Про основні засади примусового вилучення майна російської федерації та її резидентів» від 3 березня 2022 року⁵¹[31]. Закон передбачає можливість націоналізації майна таких суб'єктів: росії як держави та резидентів росії. До них належать:

- особи, які є громадянами росії, а також особи, які не є її громадянами, але мають тісні зв'язки з державою-агресором, зокрема ті, які проживають в росії або здійснюють свою основну діяльність на її території;
- юридичні особи (зокрема, філії та представництва), що здійснюють діяльність в Україні, учасниками, акціонерами або бенефіціарами яких прямо або опосередковано є держава-агресор або юридичні особи, учасником, акціонером або бенефіціаром яких прямо чи опосередковано є росія.

Перелік було розширено ухваленим Законом, який не був підписаний Президентом України. Зокрема, Рада національної безпеки і оборони або суд може своїм рішенням визнати резидентами росії будь-яких фізичних або юридичних осіб незалежно від їхнього громадянства, місця проживання/перебування чи діяльності, якщо вони одночасно відповідають таким вимогам: публічно заперечують або підтримують збройну агресію росії проти України, а також запровадження та здійснення тимчасової окупації території України, не припинили або принаймні не призупинили свою підприємницьку (зокрема, економічну) діяльність на території росії під час введення воєнного стану в Україні. Націоналізації підлягає рухоме та нерухоме майно, грошові кошти, банківські вклади, цінні папери, корпоративні права та інше майно. Закон передбачає, що націоналізації підлягає практично будь-яке майно (активи), яке

1) знаходиться або зареєстроване в Україні;

2) прямо або через афілійованих осіб належить росії або її резидентам.

Таким чином, закон не містить вичерпного переліку об'єктів, які можуть бути

⁵¹ Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 № 2116-IX : станом на 1 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

примусово вилучені, а отже, під націоналізацію може потрапити будь-яке майно, що належить росії або її резидентам. Процедура націоналізації майна здійснюється без будь-якої компенсації і передбачає таку послідовність:

1. Кабінет Міністрів готує проєкт рішення про націоналізацію та подає його до Ради національної безпеки і оборони. Закон вимагає, щоб проєкт рішення містив такі дані:

- перелік майна, що підлягає націоналізації, та його ідентифікація (місцезнаходження, реєстрація тощо);
- ПІБ осіб, майно яких підлягає націоналізації;
- умови націоналізації.

2. Рішення про націоналізацію приймає Рада національної безпеки і оборони.

3. Президент України своїм Указом вводить у дію рішення, прийняте Радою національної безпеки і оборони.

4. Протягом шести місяців після завершення воєнного стану в Україні Верховна Рада має ухвалити закон про затвердження Указу Президента України про націоналізацію. В результаті націоналізації власником майна стане Україна. Націоналізоване майно росіян буде тимчасово або постійно передано спеціалізованому державному підприємству, яке буде створено Кабінетом Міністрів. Наразі невідомо, яка саме компанія буде власником такого майна і як воно буде управлятися. На сьогодні існує один приклад націоналізації, пов'язаний з примусовим вилученням корпоративних прав та активів російських банків «Сбербанк России» та «ВЭБ» на підставі Указу Президента № 326 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 травня 2022 року «Про примусове вилучення на території України майна Російської Федерації та її резидентів»» від 11 травня 2022 року, затвердженого Законом України⁵²[33]. Окрім націоналізації, законодавство України передбачає

⁵² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 травня 2022 року "Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів" : Указ Президента України від 11.05.2022 № 326/2022 : станом на 19 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326/2022#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

кримінально-процесуальні механізми конфіскації майна, які діють наступним чином. Існує низка прикладів, коли Бюро економічної безпеки в рамках розслідування кримінальних проваджень вилучає матеріальні ресурси, які використовувалися для незаконних операцій на території України. Згідно з ухвалою слідчого судді, вилучені активи передаються в управління Агентству з розшуку та менеджменту активів (далі - АРМА). Вплив на реалізацію майнових прав деяких категорій осіб також регулює запровадження механізмів застосування санкцій. Зокрема, 12 травня 2022 року Верховна Рада ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення ефективності санкцій, пов'язаних з активами фізичних осіб» з пропозиціями Президента України, раніше поданими в результаті подолання вето[30]⁵³. Відповідно до Закону «Про санкції», центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів, звернеться до Вищого антикорупційного суду з позовом про їх стягнення⁵⁴[34]. Після набрання рішенням суду законної сили Кабінет Міністрів України передасть ці активи в тимчасове управління вищезазначеному органу, Фонду державного майна, військовим адміністраціям та/або іншим органам державної влади та суб'єктам господарювання державного сектору економіки. Підставами для застосування санкцій є можливість завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету та територіальній цілісності України; істотне сприяння збройній агресії проти України або особиста участь у ній, її фінансуванні та матеріально-технічному забезпеченні; організація та проведення незаконних виборів чи референдумів; участь у створенні окупаційних адміністрацій; інформаційна пропаганда, що полягає у здійсненні публічних дій, зокрема, в мережі Інтернет або в медіа, які підбурюють до збройної агресії проти України, виправдовують або визнають законними агресію та окупацію, героїзують окупантів, їхні незаконні формування,

⁵³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб : Закон України від 12.05.2022 № 2257-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

⁵⁴ Про санкції. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

найманців або представників окупаційної адміністрації, розпалюють ворожнечу проти українського народу.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі сформульовано такі висновки:

1. Права людини зазвичай розуміють як невід'ємні фундаментальні права, на які людина має право просто тому, що вона є людиною. Це розуміння та його детальна характеристика є результатом значного історичного досвіду, зокрема:

1) витоки прав людини можна знайти як у грецькій філософії, так і в різних світових релігіях. Було розроблено кілька хартій (булл, угод, уній тощо), що кодифікували права і свободи, які стали важливими кроками на шляху до ідеї прав людини. Ці документи визначали права, на які можна було претендувати у світлі певних обставин (наприклад, загрози свободі віросповідання), але вони ще не містили всеохопної філософської концепції індивідуальної свободи;

2) після Середньовіччя, в епоху Просвітництва (XVIII століття) концепція прав людини сформувалася як чітка категорія, поняття свободи поступово відокремилося від статусу і стало розглядатися не як привілей, а як право всіх людей;

3) у XIX столітті в Європі часто виникали міждержавні спори щодо захисту прав меншин, на законодавчому, а пізніше й конституційному рівнях закріплено соціальні права людини;

4) як наслідок - наприкінці XIX століття виникла потреба в міжнародних стандартах прав людини, коли індустріальні країни почали запроваджувати трудове законодавство. Як не дивно, хоча класичні права людини були визнані задовго до соціальних прав, останні були вперше закріплені в міжнародних нормативних актах і договорах;

5) звірства Другої світової війни поклали край традиційному уявленню про те, що держави мають повну свободу внутрішніх справ. Це стало основою для формування нової системи міжнародних норм, які були покликані захищати права людини на глобальному рівні. У 1948 році ухвалено Загальну декларацію прав людини, а у 1966 - укладено Міжнародний пакт про громадянські та

політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права;

б) на сучасному етапі концепція прав людини продовжує розвиватися. Зростає усвідомлення того, що права людини повинні бути захищені не лише від державних зловживань, а й у контексті соціальної справедливості, економічних прав та екологічних питань. Таким чином, питання прав людини стає дедалі важливішим у сучасному глобалізованому світі, де впливові інституції та організації працюють над їхнім захистом та популяризацією.

2. Концепція прав людини ґрунтується на переконанні, що кожна людина має право користуватися своїми правами без дискримінації. Права людини відрізняються від інших прав у двох аспектах. По-перше, вони характеризуються буттям: притаманні всім людям лише в силу їхньої людяності (їх не можна, наприклад, купити чи подарувати); невідчужувані (у визначених правових межах); і однаково застосовуються до всіх. По-друге, основні обов'язки, що випливають з прав людини, покладаються передусім на держави та їхні органи влади або агентів, а не на окремих осіб.

Специфічна природа прав людини як важливої передумови людського розвитку передбачає, що вони можуть впливати на відносини як між людиною і державою, так і між самими людьми. Відносини між людиною і державою відомі як «вертикальний ефект» прав людини. Хоча основна мета прав людини полягає у встановленні правил для відносин між людиною і державою, деякі з цих прав також можуть мати вплив на відносини між людьми. Цей так званий «горизонтальний ефект» означає, серед іншого, що уряд не лише зобов'язаний утримуватися від порушення прав людини, але й зобов'язаний захищати особу від посягань з боку інших осіб. Право на життя, таким чином, означає, що уряд повинен прагнути захистити людей від вбивства їхніми ж співгромадянами. Аналогічно, статті 17(1) і (2) МПГПП зобов'язують уряди захищати людей від незаконного втручання в їхнє приватне життя. Іншим типовим прикладом є Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, яка зобов'язує держави запобігати расовій дискримінації. Зобов'язання держави щодо прав

людини можуть передбачати утримання від певних дій (наприклад, катувань) або діяти певним чином (наприклад, організовувати вільні вибори).

3. Одним з найважливіших всеосяжних міждержавних актів у сфері захисту прав людини і громадянина є ЗДПЛ, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Декларація визначила широке коло громадянських, політичних, соціально-економічних і культурних прав. У тексті документа відображено природну природу прав людини і проголошено, що всі народи і всі держави повинні заохочувати повагу і захист прав і свобод людини за допомогою національних і міжнародних прогресивних заходів. Реалізація прав, закріплених у ЗДПЛ та інших міжнародних документах, стала дуже складним процесом, враховуючи різний рівень соціального, економічного та культурного розвитку. Двома основоположними документами, включеними до Міжнародного біллью прав людини, стали міжнародні пакти, прийняті Генеральною асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року: про громадянські та політичні права та про економічні, соціальні та культурні права. Той факт, що проекти Декларації та пактів були розроблені однією і тією ж Комісією з прав людини, створеною на початку 1946 року, був щасливим збігом, оскільки це забезпечило спадкоємність і логічну послідовність у змісті Декларації та Пактів і таким чином визначило їх функціональний взаємозв'язок: мета Декларації полягала в самому визначенні прав людини, в той час як мета Пактів полягала в тому, щоб перевести міжнаціональні норми прав людини в конкретні позитивні юридичні зобов'язання держав.

4. Для демократичного способу життя є необхідною стрижнева концепція прав людини. Проте виникають загрози для держави та суспільства, які обумовлюють необхідність обмеження реалізації окремих прав людини. До таких загроз належать збройна агресія, посягання на незалежність та територіальну цілісність держави, для усунення яких необхідно запроваджувати правовий режим воєнного стану. Обмеження реалізації прав громадянина повинно відповідати так званому трискладовому тесту, який вказує на передбаченість в законі, переслідування законної мети та пропорційності необхідності в демократичному суспільстві.

Держава-агресор порушує (неправомірно обмежує) права людини, передусім: право на життя й охорону здоров'я (тисячі загиблих та поранених цивільних осіб, у тому числі дітей, спричинені не лише навмисними та невиборними нападками на цивільне населення, а й навмисним обстрілом колони евакуації), право на повагу гідності та на свободу і особисту недоторканність (виявлено десятки катівень-таборів, влаштованих окупаційними військами, викрадення, зникнення, депортації тисяч людей, у тому числі дітей), право на недоторканність житла (ракетні удари спричинили повне або часткове руйнування багатоквартирних житлових будинків та приватних будинків: зруйновано близько 100 000 об'єктів, а ще близько 100 000 об'єктів – пошкоджено), право на освіту (ракетні удари спричинили повне або часткове руйнування закладів освіти та науки), право на охорону культурного спадку (ракетні удари спричинили повне або часткове руйнування пам'яток архітектури), право на громадянство (на окупованих територіях можновладці змушують громадян України отримувати паспорти країни окупанта), право на вільні вибори і референдуми (на окупованих територіях України проведено псевдореферендуми).

5. Найбільша кількість обмежень прав людини можлива в період встановлення воєнного або надзвичайного стану. Частина друга статті 64 Конституції України передбачає якраз, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Рішення про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу або небезпеки державній незалежності приймає Президент України (це закріплено в частині першій статті 106 КУ) і пізніше протягом двох днів з моменту звернення до неї, Верховна Рада має затвердити відповідний указ шляхом ухвалення закону.

Перелік тих прав, які підлягають обмеженню, має терміновий характер, встановлюється на певній території і має термін дії таких обмежень. В даному випадку Президент України, у зв'язку з повномасштабною російською агресією, 24 лютого 2022 року ввів воєнний стан (указ Президента України №64/2022), в якому якраз і було зазначено перелік конституційних прав і свобод людини, що можуть обмежуватись і в даному випадку. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає низку вимог до такого Указу, серед яких, необхідність зазначення вичерпного переліку конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень. У зв'язку з чим, у п. 3 Указу Президента України № 64/2022 було зазначено перелік конституційних прав і свободи людини і громадянина, які можуть обмежуватися, а саме ті, що передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 КУ. Наразі в Україні продовжує діяти правовий режим воєнного стану із можливістю обмеження зазначених прав.

Незважаючи на закріплення в законодавстві України можливості обмеження реалізації прав людини і громадянина під час воєнного стану, тим не менш є перелік прав, які не можуть підлягати жодним обмеженням, навіть під час воєнного стану. Такий перелік зазначено в частині другій статті 64

Конституції України і, звісно, не можуть бути обмежені право на життя, право на повагу до гідності людини, а це означає що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, право на свободу та особисту недоторканність, принцип рівності, заборона позбавлення громадянства та вигнання громадян України за межі нашої держави, права та обов'язки батьків, дітей, подружжя у шлюбі, а також гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина – наприклад, право на судовий захист, право на професійну правничу допомогу, право на відшкодування завданої рішеннями, діями чи бездіяльністю держави шкоди тощо.

6. Право кожного на доступ до правосуддя, гарантоване міжнародними договорами та законодавством, не може бути обмежене навіть в умовах війни. Українська влада та українці докладають великих зусиль, щоб не допустити звуження чи позбавлення прав людини, особливо доступу до правосуддя. Тим не менш, діяльність судової влади в умовах воєнного стану є своєрідним випробуванням на міцність. Суди функціонують на так званому «судовому фронті», як його справедливо називають у літературі.

Сьогодні суди в Україні здійснюють правосуддя в умовах воєнного стану з певними обмеженнями. Українські суди працюють лише за відсутності загрози життю та здоров'ю учасників судового процесу та працівників апарату суду. Лише абсолютна неможливість призвела до припинення діяльності деяких українських судів та зміни територіальної юрисдикції. Працівники апарату судів доклали чимало зусиль для збереження судових архівів та документації.

7. Війна є своєрідним краш-тестом для демократичних інститутів. Вона вимагає рішучих, гнучких і швидких дій від виконавчої гілки влади й, особливо, від її безпекових інституцій. Війна Росії проти України є екстремальним випадком - масованою атакою глобальної військової потуги, яка прагне розширити свою територію. Такого прецеденту не було з 1945 року. Російські військові зусилля включають звичайні військові засоби, а також кібервійну і систематичні операції впливу. Оскільки війна відбувається на території України,

вона створює максимальне навантаження на здатність країни підтримувати демократичні інститути, які ґрунтуються на стабільності, обговоренні та прозорості.

Міжнародне право визнає, що під час війни права людини та демократичні інститути можуть бути обмежені, але лише за необхідності та до певної межі. Український парламент продовжував функціонувати під час війни, незважаючи на страх перед російською окупацією столиці в перші дні повномасштабного російського вторгнення. Переважна більшість парламентарів залишилася на місцях і продовжувала виконувати свої функції та повноваження. Законодавство було обговорено й ухвалено, а комітети продовжили свою роботу. Однак воєнний стан вніс деякі суттєві зміни в робочий процес парламенту.

Із 24 лютого 2022 року не публікується порядок денний пленарних засідань парламенту. Публікація порядку денного парламенту сприятиме демократичному процесу законотворчості, особливо в умовах, коли вступ до ЄС вимагатиме проведення численних правових реформ. Хоча основним принципом має бути публічність порядку денного, у виняткових випадках деякі пункти або інформація можуть бути відредаговані, якщо цього вимагають міркування безпеки.

Після повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року співпраця з Європейським парламентом стала менш інтенсивною. Важливо продовжувати та інтенсифікувати цю співпрацю після війни, особливо з огляду на перспективу вступу України до ЄС. Європейський парламент має розглянути шляхи збереження рівня підтримки та співпраці з Верховною Радою, незважаючи на численні виклики.

Виклики, які диктують теперішні реалії, роблять акцент на тому, щоб вдосконалити законодавство для якомога меншого обмеження прав і свобод людини і громадянина під час воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Human Rights Concepts, Ideas and Fora / Part I: The Concept of Human Rights. URL: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concept-s-ideas-and-fora/part-i-the-concept-of-human-rights/definitions-and-classifications>.
2. Zeller J. Human Rights: A New Perspective. London: Routledge, 2018. 350 p.
3. Барабаш С. В. Основи прав людини. К.: Знання, 2006. 300 с.
4. Батан Ю. Д. Вплив превентивного механізму права на неправомірну поведінку. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 625–642. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8203>
5. Батан Ю. Д. До питання про місце превенції у правовому регулюванні. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2017. № 10. С. 25–31. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10603>
6. Батан Ю. Д. Превентивний механізм сучасного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2021. 267 с.
7. Білоус О. Ю., Белоус Е. Ю. Конвенції Міжнародної організації праці як джерела трудового права України : thesis. 2017. URL: <http://hdl.handle.net/11300/7622> (дата звернення: 24.11.2024).
8. Біль про права 1789. ВУЕ. URL: https://vue.gov.ua/Біль_про_права_1789 (дата звернення: 06.11.2024).
9. Бурлак О.В. Міжнародні стандарти щодо захисту та заохочення прав людини : монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 212 с.
10. Ваньчак М.В. Проблеми відносин церкви та держави в Україні: вітчизняна специфіка світської держави. Українське суспільство та наука в умовах воєнного стану й євроінтеграційних перетворень: виклики, напрями відновлення і розвитку: у 2 т. : матер. Всеукр. наук.- практич. конф. здобувачів вищої освіти (м. Одеса, 20 трав, 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 227-230. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26133>.

11. Велика хартія вольностей. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_хартія_вольностей (дата звернення: 06.11.2024).
12. Віденська декларація і Програма дій. Прийнята на 1-й Всесвітній конференції з прав людини, Відень, 14–25 червня 1993 року. URL: <https://www.ohchr.org/uk/documents/events/1993-vienna-declaration-and-programme-of-action> (дата звернення: 17 жовтня 2024).
13. Гетьман О. В. Міжнародні стандарти прав людини. К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2015. 400 с.
14. Гусейнов Л.Г. Міжнародні зобов'язання держав у сфері прав людини : монографія. Баку, 1998. 188 с.
15. Демократичні інститути України в роки війни: оглядовий стан. URL: <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/ua-web.pdf>
16. Жебровська К.А. Права людини як правова цінність: універсалізм та цивілізаційна різноманітність. Наукови« вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 4. Т. 1. С. 32-36.
17. Загальна декларація прав людини. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 24.11.2024).; Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (повний текст) - Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді - www.coe.int. Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (дата звернення: 24.11.2024).
18. Загальна декларація прав людини. Прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: <https://www.un.org/ru/universal-declaration-of-human-rights/> (дата звернення: 17 жовтня 2024).

19. Золота булла (1222). [www.wikidata.uk-ua.nina.az.](http://www.wikidata.uk-ua.nina.az/) URL: [https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Золота_булла_\(1222\).html](https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Золота_булла_(1222).html) (дата звернення: 06.11.2024).
20. Іванків І. Б. Право людства на мир як умова дотримання прав людини. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 27-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2017_200_7.
21. Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 21 грудня 1965 року. URL: <https://www.ohchr.org/uk/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial-discrimination> (дата звернення: 17 жовтня 2024).
22. Лукашева О.А. Універсальні стандарти прав людини та цивілізаційні традиційні норми. Право України. 2011. № 5/6. С. 39-55.
23. Луковська Д.І. Поняття прав людини: різноманіття підходів. Проблеми універсальності прав людини. Історія держави і права. 2007. № 12. С. 33-35.
24. Мицик В.В. Права людини в міжнародному праві: міжнародно-правові механізми захисту : підручник. Київ: Проміні, 2010. 722 с.
25. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. URL: <https://www.ohchr.org/uk/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення: 17 жовтня 2024).
26. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 24.11.2024).
27. Опубліковано рішення РСУ щодо невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-vumovah-voennogo-stanu>.
28. Про безоплатну правничу допомогу. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

29. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 7 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
30. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб : Закон України від 12.05.2022 № 2257-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
31. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 № 2116-IX : станом на 1 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
32. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI : станом на 21 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
33. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 травня 2022 року "Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів" : Указ Президента України від 11.05.2022 № 326/2022 : станом на 19 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326/2022#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
34. Про санкції. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
35. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 8 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
36. Про судоустрій і статус суддів. Офіційний веб портал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 24.11.2024).

37. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальні поняття, класифікація. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 1. С. 19-24.
38. Рада Суддів України URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>.
39. Російські паспорти служителів Феміди та імітатори судової реформи в Офісі президента: інтерв'ю з головою Верховного Суду. hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/rosijski-pasporti-sluzhiteviv-femidi-ta-imitatori-sudovoyi-reformi-v-ofisi-prezidenta-intervyu-z-golovoyu-verhovnogo-sudu> (дата звернення: 24.11.2024).
40. Руднева О.М. Теоретичні проблеми класифікації міжнародних стандартів прав і свобод людини. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 9. С. 32-42. 10. Честнов І.Л. Чи універсальні права людини. Вісті вищих навчальних закладів. Правознавство. 1999. № 1. С. 73-8.
41. Сміт Р. Міжнародне право прав людини: комплексний підхід. Нью-Йорк: Cambridge University Press, 2020. 420 с.
42. Статут Ради Європи. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 24.11.2024).
43. Судова влада України. Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/sudy/> (дата звернення: 24.11.2024).
44. Судова влада України. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 24.11.2024).
45. Терлецький Д. Обмеження конституційних прав: теоретико-методологічні засади. Український часопис конституційного права. 2021. №3(20). С. 5-22. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2021.1>
46. Терлецький Д. С., Батан Ю. Д. Права людини в порівняльному вимірі : метод. рекомендації. НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2022. 44 с. URL : <https://doi.org/10.32837/11300.23034>.

47. Угриновська О., Віткар А. «Здійснення правосуддя під час воєнної агресії проти України: «Судовий фронт»» 2022 3 (15) Доступ до правосуддя у Східній Європі. 1-10 DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.3-n000310>
48. Указ Президента України №64/2022. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 24.11.2024).
49. Учасники проектів Вікімедіа. Судова реформа в Російській імперії (1864) Вікіпедія. Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Судова_реформа_в_Російській_імперії_\(1864\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Судова_реформа_в_Російській_імперії_(1864)) (дата звернення: 24.11.2024).
50. Хотинська-Нор О., Потапенко А. Суди України у воєнний час: питання сталого функціонування (2022) 31 Revista Jurídica Portucalense 218-240. URL: <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/27385>.
51. Червоненко В. П. Правозахисні механізми в Україні. К.: Основи, 2013. с. 199.
52. Шаповал С. В. Права людини: теорія і практика. К.: Наукова думка, 2008. с. 110.
53. Шу Г. Три типи корелятивних зобов'язань щодо прав людини. URL: <https://www.henryshue.com> (дата звернення: 17 жовтня 2024).
54. Шульга Г. О. Права людини в умовах воєнного стану. К.: Видавництво "Київ", 2021. с. 58.